

Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen

**EINDRAPPORTAGE ONDERZOEK INVOERINGSJAAR 3:
SCHOOLJAAR 2019-2020**

Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen

Eindrapportage onderzoek invoeringsjaar 3:
schooljaar 2019-2020

December 2020

Verantwoording

2020 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur(s): Han Noordink, Bart Penning de Vries

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN: 3.0000.798

Inhoudsopgave

1. Samenvattend overzicht	4
1.1 Docenten maatschappijwetenschappen havo/vwo	4
1.2 Leerlingen maatschappijwetenschappen havo 5 en vwo 6	6
1.3 Conclusies	8
2. Context vraagstelling en opzet	11
2.1 Aanleiding en context	11
2.2 Vraagstelling en theoretisch kader	12
2.3 Onderzoeksopzet	12
3. Responsbeschrijving	14
4. Resultaten docenten	18
4.1 Kennis en mening over het nieuwe programma	18
4.2 Overladenheid	24
4.3 (Sub)domeinen van het examenprogramma	25
4.4 Planning van de leerstof/PTA	30
4.5 Syllabus, handreiking en methode	32
4.6 Nascholing	33
4.7 Opmerkingen docenten	35
5. Resultaten leerlingen	36
5.1 Achtergrond	36
5.2 Resultaten vragenlijst leerlingen	37
5.3 Opmerkingen leerlingen	46
Bijlage 1 Individuele opmerkingen van docenten bij Tabel 5	47
Bijlage 2 Individuele antwoorden van docenten bij Figuur 12 en 13	48
Bijlage 3 Individuele reacties van docenten bij Figuur 14	52
Bijlage 4 Individuele antwoorden van docenten bij Figuur 15	55
Bijlage 5 Individuele commentaren van docenten	60
Bijlage 6 Individuele commentaren van leerlingen	65

1. Samenvattend overzicht

Deze rapportage beschrijft de uitkomsten van een vragenlijstonderzoek onder 99 docenten havo/vwo maatschappijwetenschappen en 591 leerlingen (havo 5 en vwo 6) over het vernieuwde examenprogramma maatschappijwetenschappen dat per augustus 2017 landelijk is ingevoerd. Het onderzoek is uitgevoerd in het voorjaar van 2020 en is de afsluiting van een monitortraject waarin al eerder in 2018 (onder docenten en leerlingen) en 2019 (alleen onder docenten) vragenlijsten zijn uitgezet.

In dit samenvattende overzicht staan de belangrijkste bevindingen van het onderzoek uit 2020 op een rij. Een gedetailleerde beschrijving van de resultaten is te lezen in de afzonderlijke hoofdstukken met diagrammen, toelichtingen en, waar mogelijk en relevant, een vergelijking met de resultaten van de onderzoeken uit eerdere jaren.

1.1 Docenten maatschappijwetenschappen havo/vwo

Respondenten

- Circa 22% van de docenten maatschappijwetenschappen (n=99) heeft de docentenvragenlijst ingevuld. Er is sprake van een gelijke verdeling over de verschillende leeftijdscategorieën.
- Bijna alle docenten die hebben deelgenomen zijn eerstegraads bevoegd. Bijna de helft van de deelnemende docenten geeft les aan zowel havo als vwo.

Mening over het programma in het algemeen

- De docenten geven aan dat ze goed op de hoogte zijn van het nieuwe programma.
- De meeste docenten zijn tevreden over het programma: de havo-docenten zijn meer tevreden dan de vwo docenten.
- De meeste docenten vinden dat het programma de leerlingen goed voorbereidt op een vervolgstudie.
- Iets meer dan de helft vindt de concept-contextbenadering een stevig fundament voor het vak.
- Twee derde van de docenten vindt dat het werken met hoofd- en kernconcepten leerlingen helpt verbanden te leggen tussen structuren, processen en vraagstukken van de samenleving.
- Het grote merendeel van de docenten vindt dat leerlingen met de hoofd- en kernconcepten maatschappelijke vraagstukken kunnen analyseren.
- Twee derde van de (vwo-)docenten vindt dat de sociaalwetenschappelijke paradigma's een relevante aanvulling zijn voor het vwo-programma.
- Iets meer dan de helft geeft aan dat het verschil tussen havo en vwo goed is. Ruim een derde vindt dit verschil te klein.

- Drie kwart van de vwo-docenten en bijna de helft van de havo-docenten vindt dat het programma voldoende of goed aansluit bij de leerling. Een vijfde van de havo-docenten vindt dat dit onvoldoende het geval is.
- Het merendeel van de docenten constateert knelpunten voor havo-leerlingen als het gaat om de omschrijvingen van de concepten (te moeilijk of te abstract); de onvoldoende taalvaardigheid van leerlingen; de te abstracte concept-contextbenadering.
- Drie kwart van de docenten vindt dat er nog te weinig goed lesmateriaal beschikbaar is.

Mate van overladenheid; oordeel over de domeinen

- Docenten ervaren het programma niet als overladen. De docenten geven meestal aan dat het programma past in de beschikbare leerjaren. Dat geldt voor vrijwel alle vwo-docenten en voor het merendeel van de havo-docenten.
- Wat betreft de vaardigheden (domein A) wordt het meest aandacht geschonken aan de concept-contextbenadering.
- Docenten zijn over het algemeen tevreden over de domeinen. Bij havo is de tevredenheid het sterkst over de domeinen C en D. Bij vwo is de tevredenheid het sterkst over de domeinen C, F en G.
- Als docenten al onderwerpen missen dan worden met name genoemd: criminaliteit en rechtsstaat, massamedia en politieke besluitvorming.

Oordeel over de kernconcepten

- Drie kwart van de docenten is tevreden met de gekozen kernconcepten. Voor vwo is men meer tevreden dan voor havo.
- De ontevredenheid over de definities van de kernconcepten ten behoeve van de havo leerlingen is relatief groot. Voor vwo is dit beeld wisselend: docenten die aan zowel havo als vwo lesgeven zijn hier in het merendeel wel positief over; docenten die alleen aan vwo les geven voor het merendeel niet.
- Relatief veel docenten geven als toelichting dat ze de definities te abstract, te lang en/of te moeilijk geformuleerd vinden.

Planning van de leerstof over de leerjaren

- Meestal wordt 150 lesminuten (3 lessen van 50 minuten) per week maatschappijwetenschappen gegeven. Alleen in vwo 4 wordt vaker 100 lesminuten (2 lessen) gegeven per week.
- Domein A komt in alle leerjaren aan de orde. Op havo is het SE domein F (sociale actualiteit) het enige domein dat vooral in havo 4 behandeld wordt. Op vwo is het SE domein B het enige domein dat vooral in vwo 4 behandeld wordt. In de examenjaren is (zoals verwacht) vooral aandacht voor de CE domeinen.
- Een relatief klein percentage docenten neemt schooleigen onderwerpen op in het programma.

Gebruik van syllabus, handreiking en methode

- Het overgrote deel van de docenten gebruikt de methode *Seneca*; *Actua.ml* heeft een relatief klein deel. Bijna alle docenten gebruiken aanvullend materiaal (materiaal dat door henzelf of door collega's ontwikkeld is).
- Bijna alle docenten zijn bekend met de inhoud van de syllabus (CE). Bijna drie kwart maakt er gebruik van. Ongeveer de helft vindt de syllabus bruikbaar.
- Minder dan de helft van de docenten is bekend met de *Handreiking SE maatschappijwetenschappen* van SLO¹; een kwart is daar niet bekend mee. Slechts een klein deel van de docenten gebruikt de handreiking en vindt die bruikbaar.

Nascholing

- De helft van de docenten heeft een of meer workshop(s) gevolgd op de docentendag van NVLM (Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer) en ProDemos. Minder dan de helft heeft de cursus van LEMM (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken)/SLO gevolgd of (nog iets minder) een bijeenkomst van een universiteit of een uitgever bijgewoond.
- Bij meer dan de helft van de docenten is er nog een nascholingsbehoefte. Die betreft met name het ontwikkelen van toetsvragen en de sociaalwetenschappelijke paradigma's. Verder is er (enigszins) behoefte aan (het toetsen van) analysevaardigheden.

Open opmerkingen

- Een vijftiental docenten uit zich in negatieve bewoordingen over het nieuwe programma; een aantal daarvan spreekt de voorkeur uit voor het oude programma. Daarnaast is er een vijftal docenten dat zich in positieve bewoordingen uit over het nieuwe programma.
- De overige opmerkingen zijn zeer divers.

1.2 Leerlingen maatschappijwetenschappen havo 5 en vwo 6

Respondenten

- Bijna 600 leerlingen (n=591) uit de eindexamenklassen hebben de vragenlijst ingevuld. Het betreft iets meer havo 5-leerlingen (54%, n=318) dan vwo 6-leerlingen (46%, n=273). Drie kwart van de respondenten is een meisje.
- Bijna twee derde van de leerlingen zit in het profiel Economie & Maatschappij; bijna een derde in het profiel Cultuur & Maatschappij.
- De meeste leerlingen staan tussen de 6 en een 7. De havo-leerlingen staan gemiddeld lager (6,4) dan de vwo-leerlingen (6,8).

¹ <https://www.slo.nl/handreikingen/havo-vwo/handreiking-se-maatschwet-hv/>

Mening over het vak

- Leerlingen vinden maatschappijwetenschappen een leuk en interessant vak.
- Voor ruim twee derde van de leerlingen is het een (enigszins) moeilijk vak; voor havo is dat vaker het geval dan voor vwo.
- Op de vraag of het vak meer moeite kost dan andere vakken zijn de antwoorden wisselend. Ongeveer de helft van de havo-leerlingen vindt dit tegenover een derde van de vwo leerlingen.
- Voor ruim de helft van de havo-leerlingen kost maatschappijwetenschappen meer tijd dan andere vakken, bij vwo leerlingen is dat minder het geval.
- De meeste leerlingen vinden maatschappijwetenschappen een belangrijk vak en vinden dat wat zij leren bij maatschappijwetenschappen buiten school goed te gebruiken is. Ook vinden ze dat ze door maatschappijwetenschappen de wereld beter begrijpen.
- De meeste leerlingen vinden dat ze meer inzicht en kennis krijgen over ontwikkelingen in de samenleving en dat maatschappijwetenschappen je leert om actuele ontwikkelingen beter te begrijpen. Ze voelen zich niet per se meer betrokken bij de samenleving door het vak.

Lesinhoud en typering van het vak

- De meeste leerlingen vinden dat het vak moet gaan over de samenleving zelf, en over Nederland, Europa en de wereld.
- Bijna twee derde van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen een vak is waar je leert argumenteren.
- Het overgrote deel van de leerlingen vindt maatschappijwetenschappen niet alleen een leervak maar ook een vak waarbij je leert onderzoeken.

Concepten

- De meeste leerlingen vinden de definities van de concepten goed te begrijpen en dat het werken met concepten goed te doen is. Vwo-leerlingen vinden dit vaker dan havo-leerlingen.
- Ongeveer de helft van de havo-leerlingen en bijna drie kwart van de vwo-leerlingen vindt de definities goed aan te leren.
- De meeste leerlingen vinden dat de concepten goed te gebruiken zijn om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken.

Verwachting van het cijfer en de reden om het vak te kiezen

- Vrijwel alle vwo-leerlingen en vier op de vijf havo-leerlingen verwacht het vak met een voldoende af te sluiten.
- Veel leerlingen hebben het vak gekozen omdat het een interessant vak is en omdat het goed in het profiel past. Een minderheid heeft het vak gekozen omdat het van belang is voor de vervolgopleiding.

Contexten

- Zowel havo- als vwo-leerlingen vinden de actualiteit het meest interessant.
- Van de vier contexten vinden de havo-leerlingen *maatschappelijke verschillen* het meest interessant en de context bij verandering het minst interessant.
- De meeste interesse van de vwo-leerlingen gaat uit naar de contexten *de moderne westerse samenleving en machtsverhoudingen*; het minst naar *natievorming en de rol van de staat*.
- Havo-leerlingen vinden de context bij verandering nog het moeilijkst; bij vwo-leerlingen is dat *natievorming en de rol van de staat*. Geen van de overige contexten wordt overwegend moeilijk gevonden.

Lesactiviteiten en toetsing

- De meeste tijd wordt besteed aan het gebruik van hoofd- en kernconcepten en het luisteren naar de uitleg van de docent. Relatief het minst wordt besteed aan het gebruik van ICT/internet en het discussiëren.
- De meeste leerlingen geven aan dat ze een enkele keer of soms een onderzoekje binnen of buiten de school verrichten.
- Leerlingen vinden over het algemeen dat ze door de docent goed voorbereid zijn op het SE en het CE. Ze weten ook welk soort vragen ze kunnen verwachten. Er zijn in het SE ook vaak andere onderdelen aan de orde gekomen dan alleen toetsen.

Open opmerkingen

- Relatief veel leerlingen nemen de moeite om in eigen bewoordingen aan te geven dat ze ontevreden zijn over met name de definities van de hoofd- en kernconcepten. De term 'stampen' komt regelmatig voorbij.
- Een groep leerlingen geeft aan dat maatschappijwetenschappen een leuk of interessant vak is. Het aantal leerlingen dat zich in negatieve bewoordingen uitlaat over het vak is beduidend kleiner.

1.3 Conclusies

Docenten

De meeste docenten zijn tevreden over het programma. Opvallend is dat meer havo-docenten aangeven dat ze tevreden zijn dan vwo-docenten. Opvallend, omdat havo-docenten wel wat kritischer zijn in hun oordeel in hoeverre het programma past binnen de tijd die beschikbaar is en omdat havo-leerlingen meer moeite hebben met de soms abstracte en complexe definities van de concepten. Docenten vinden in het algemeen dat het nieuwe programma de leerlingen goed voorbereidt op een vervolgstudie. Ook vinden ze dat het werken met hoofd- en kernconcepten de leerlingen helpt verbanden te leggen tussen structuren, processen en vraagstukken van de samenleving. Vwo-docenten vinden in meerderheid dat de sociaalwetenschappelijke paradigma's een relevante aanvulling zijn voor het vwo-programma.

De differentiatie tussen havo en vwo is redelijk goed uit de verf gekomen. Iets meer dan de helft van de docenten geeft aan dat het verschil tussen havo en vwo goed is. Een derde vindt dit verschil te klein. Vwo-docenten vinden dat het programma voldoende tot goed aansluit bij de leerling. Een vijfde van de havo-docenten vindt echter dat dit onvoldoende het geval is. Aan goed lesmateriaal ontbreekt het nog, volgens veel docenten.

Ten aanzien van de kernconcepten is het beeld wat wisselend: docenten zijn over het algemeen wel tevreden met de keuze daarvan. Maar met name de (minder taalvaardige) havo-leerlingen hebben moeite met de omschrijvingen van die concepten. Ze zijn vaak te abstract of te lang, zo vindt een deel van de docenten. Naar hun mening hikken de leerlingen ook aan tegen de te abstracte concept-contextbenadering.

Docenten ervaren het programma niet als overladen. Ze geven meestal aan dat het past in de beschikbare leerjaren. Zoals te verwachten viel is dat sterker het geval in het vwo dan in havo.

Er is nog wel relatief veel behoefte aan nascholing. Vooral in het ontwikkelen van toetsvragen en in de sociaalwetenschappelijke paradigma's (vwo). Verder worden ook de analysevaardigheden in dit opzicht genoemd.

Leerlingen

Leerlingen uit het examenjaar zijn het in ruime meerderheid met elkaar eens: maatschappijwetenschappen is een leuk en interessant vak. Maar voor veel leerlingen is het ook een moeilijk vak. Havo-leerlingen vinden dat meer dan vwo-leerlingen. Op de vraag of het vak meer moeite kost dan andere vakken zijn de meningen verdeeld. De meeste leerlingen vinden maatschappijwetenschappen een belangrijk vak: wat zij leren is buiten school goed te gebruiken en de wereld en actuele ontwikkelingen zijn beter te begrijpen. Leerlingen voelen zich niet per se meer betrokken bij de samenleving door het vak. Ze zien het als een leervak, maar ook als een vak waar je leert argumenteren en onderzoeken.

Veel leerlingen zien in dat de concepten goed te gebruiken zijn om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken. Dat was ook een van de beoogde doelstellingen van het nieuwe programma. De definities zijn bij de meeste leerlingen wel goed te begrijpen en het werken met concepten goed te doen. Echter, beduidend minder havo-leerlingen (de helft) dan vwo-leerlingen (bijna driekwart) vindt de definities goed aan te leren. Opvallend is dat een behoorlijk aantal leerlingen de moeite neemt om in eigen bewoordingen aan te geven dat ze ontevreden zijn over met name het aanleren van de definities van hoofd- en kernconcepten. Dit wordt door een aantal leerlingen als 'stampen' getypeerd.

Een positief signaal is dat leerlingen over het algemeen aangeven dat ze door de docent goed zijn voorbereid op het examen.

Tot slot

Op basis van bovenstaande bevindingen kan vooralsnog de conclusie getrokken worden dat het programma voor maatschappijwetenschappen op korte termijn niet gewijzigd hoeft te worden. Het is van belang dat het programma ook de tijd krijgt om 'goed te landen'. Dit is tevens de uitkomst van een bijeenkomst met acht docenten en lerarenopleiders maatschappijwetenschappen, waarin de opbrengsten van het onderzoek op hoofdlijnen besproken zijn.

De eerste ervaringen van docenten en leerlingen met het nieuwe programma zijn in het algemeen gematigd positief. De meeste leerlingen zien het vak zitten en zijn er tevreden over. Ze vinden dat de concepten, hoe moeilijk en abstract soms, goed te gebruiken zijn om de samenleving te begrijpen. Het verschil tussen het havo- en vwo-programma is in de keuze en invulling van de contexten herkenbaar. In dit opzicht is maatschappijwetenschappen ook een goed voorbeeld voor andere vakken waarbij de differentiatie veel minder uit de verf is gekomen. Bij een belangrijk deel van de leerlingen en docenten zijn er wel kritische geluiden over de complexe en abstracte omschrijvingen van de concepten. Ten slotte wordt het belang van bijscholing op een aantal vernieuwende aspecten en goed materiaal ter ondersteuning van docenten met dit onderzoek nog eens onderschreven.

In het kader van Curriculum.nu zullen op middellange termijn de examenprogramma's van alle vakken in de bovenbouw worden herzien. De bevindingen van dit onderzoek zullen daar dan zeker bij worden betrokken.

2. Context vraagstelling en opzet

2.1 Aanleiding en context

In augustus 2017 is het compleet vernieuwde examenprogramma maatschappijwetenschappen havo/vwo landelijk ingevoerd. De scholen die dit examenvak aanbieden zijn op dat moment in havo 4 en vwo 4 gestart met het programma. Een jarenlange voorbereiding is hieraan voorafgegaan. Vanaf de invoering van de vernieuwde tweede fase, eind jaren negentig, was er een sterke behoefte aan een nieuw examenprogramma voor het profielkeuzevak maatschappijwetenschappen. Karakteristiek voor het nieuwe programma is de concept-contextbenadering. Daarmee verdween de traditionele thematische aanpak van het oude programma. Het nieuwe examenprogramma bevat compleet vernieuwde domeinen en een nieuwe begrippenstructuur in de vorm van vier hoofdconcepten en 23 kernconcepten. In totaal 14 pilotscholen hebben vanaf 2011 gewerkt met het conceptexamenprogramma maatschappijwetenschappen. Dit programma is, op basis van een evaluatie van de pilot in 2015, enigszins bijgesteld en vervolgens door het ministerie vastgesteld. In mei 2019 heeft het eerste cohort havo-leerlingen voor het eerst examen gedaan op basis van dit nieuwe programma; in mei 2020 zou het eerste cohort vwo-leerlingen moeten volgen. Door het afgelasten van het centraal examen in verband met de coronapandemie heeft dit niet plaats kunnen vinden. Hoe dan ook hebben voor havo inmiddels twee cohorten leerlingen en voor vwo een cohort leerlingen het gehele programma voor het eerst gevolgd.

In de bovenbouw van havo volgt circa 10 procent van de leerlingen het vak maatschappijwetenschappen; in het vwo is dit circa 9 procent van de leerlingen. Om een evenwichtig en compleet beeld te kunnen geven over de wijze waarop het nieuwe programma in de praktijk ingevuld en gewaardeerd wordt en tevens te komen tot een verantwoord (eind)oordeel, is in 2017 besloten tot een meerjarige monitoring van de invoering van het nieuwe programma. Deze monitoring is in het voorjaar en de zomer van 2020 beëindigd.

Op basis van de bevindingen uit deze monitoring kan besloten worden in hoeverre en op welke termijn een aanpassing van het programma nodig is.

De voorliggende rapportage heeft betrekking op de bevindingen van leerlingen en docenten aan het eind van het invoeringsjaar 3 (schooljaar 2019/2020). In deze rapportage is, waar mogelijk, ook een vergelijking gemaakt met de resultaten uit de eerdere deelonderzoeken die in 2018 en 2019 zijn verricht².

² Eerdere onderzoeken zijn te vinden op www.slo.nl/curriculumevaluatie

2.2 Vraagstelling en theoretisch kader

Het monitoringsonderzoek geeft in formele zin zicht op hoe het beoogde curriculum - het examenprogramma en de uitwerking in de syllabi - wordt uitgevoerd in de praktijk (het uitgevoerde curriculum) en ook hoe en in hoeverre dit door docenten en leerlingen ervaren en gewaardeerd wordt.

Doel van het monitoringsonderzoek is om inzicht te krijgen in:

- de wijze waarop docenten invulling geven aan het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen havo en vwo en welke keuzes zij maken met betrekking tot leerstofordening en het PTA;
- de mate waarin docenten tevreden zijn over een aantal specifieke aspecten van het nieuwe programma, dat gekenmerkt wordt door de concept-contextbenadering, en welke knelpunten zij ervaren;
- de wensen en verlangens van docenten met betrekking tot verbeteringen/veranderingen van het examenprogramma (kleinere aanpassingen op korte termijn; grotere op langere termijn);
- de mate waarin leerlingen het examenprogramma voor maatschappijwetenschappen waarderen (in totaliteit en op onderdelen);
- de mate waarin leerlingen het examenprogramma voor maatschappijwetenschappen als moeilijk ervaren (in totaliteit en op onderdelen).

De resultaten van dit meerjarige onderzoek kunnen worden gebruikt om na te gaan of en op welke termijn er behoefte is aan 'klein' of 'groot onderhoud' en in welke richting deze veranderingen moeten gaan. De opbrengsten kunnen daarnaast worden gebruikt om docenten te informeren over hoe andere docenten het programma waarderen en (mogelijk) andere keuzes hebben gemaakt in het aanbod van de leerstof. Deze inzichten kunnen bijdragen aan een goede implementatie van het nieuwe programma.

2.3 Onderzoeksopzet

2.3.1 Opzet en onderzoeksgroep

Aan het eind van het eerste invoeringsjaar (2017/2018) zijn in het voorjaar en de zomer van 2018 voor het eerst de docenten en leerlingen bevraagd over hun bevindingen met het nieuwe programma. In de zomer van 2019 (op het eind van het tweede invoeringsjaar) zijn voor een tweede keer docenten bevraagd.

Tenslotte heeft in het voorjaar en de zomer van 2020 opnieuw en voor de laatste maal een onderzoek onder zowel leerlingen als docenten plaatsgevonden. De gegevens van dit laatste onderzoek hebben de meeste zeggingskracht. Ze betreffen de ervaringen en bevindingen van docenten en leerlingen die nu het gehele programma hebben behandeld; voor havo betreft dit het tweede cohort leerlingen, voor vwo het eerste cohort leerlingen.

2.3.2 Instrumenten en instrumentontwikkeling

Voor de docenten is in elk jaar telkens (in principe) dezelfde digitale vragenlijst gehanteerd en online opengesteld. Met betrekking tot de volgende aspecten zijn vragen gesteld:

- kennis van en mening over het examenprogramma in het algemeen; met daarbij specifiek aandacht voor de concept-contextbenadering en het werken met hoofd- en kernconcepten; de mate waarin het programma aansluit bij het niveau van de leerlingen en de eventuele knelpunten;
- de mate van (al dan niet) overladenheid van het programma;
- de mate waarin aandacht is geschonken aan de verschillende onderdelen / domeinen van het programma en de waardering van deze onderdelen;
- de planning van de leerstof (PTA);
- het gebruik van syllabus, handreiking en methode;
- de nascholing (in hoeverre is er gebruik van gemaakt en in hoeverre heeft men er behoefte aan).

Aan de leerlingen is in 2018 (aan het eind van het eerste invoeringsjaar) een schriftelijke vragenlijst voorgelegd. Het betrof leerlingen uit havo 4 en vwo 4. Dezelfde vragenlijst is in 2020 opnieuw aan leerlingen voorgelegd; in dit geval betrof het leerlingen havo 5 en vwo 6. Deze leerlingenvragenlijst is uit kosten- en efficiëntie- overwegingen in digitale vorm (online) afgenomen.

2.3.3 Werving

De werving van docenten is telkens verlopen via de SLO-nieuwsbrief tweede fase, de (toenmalige) website www.maatschappijwetenschappen.slo.nl, het SLO-vakportaal voor de M&M-vakken en de nieuwsbrief van de NVLM. In 2019 en 2020 zijn ook de docenten rechtstreeks benaderd die in het jaar daarvoor hebben deelgenomen aan het onderzoek en hun emailadres hadden afgegeven.

De leerlingen die in 2018 en 2020 hebben deelgenomen zijn door hun docenten gevraagd om de vragenlijst in te vullen.

2.3.4 Gegevensverwerking en -analyse

De digitale vragenlijsten zijn afgenomen in het voorjaar/begin van de zomer 2020, ten tijde van de lockdown-maatregelen ten gevolge van de coronacrisis.

De gegevens zijn opgeschoond en vervolgens geanalyseerd; de resultaten van de analyses worden getoond in figuren en tabellen. Het programma R³ is gebruikt voor de verwerking en visualisatie van de resultaten.

³ (R Core Team, 2013)

3. Responsbeschrijving

In dit hoofdstuk wordt de achtergrondinformatie beschreven van docenten die deel hebben genomen aan het vragenlijstonderzoek.

Van de 108 respondenten die begonnen zijn aan de vragenlijst 2020, waren de antwoorden van 99 respondenten geschikt voor verdere analyse (onvolledig ingevulde vragenlijsten, of lijsten met onrealistische antwoordpatronen zijn eruit gefilterd). In de vorige meting (2019) waren antwoorden van 69 van de 74 respondenten geschikt voor verwerking. Landelijk waren er volgens de DUO in 2018, 450 docenten maatschappijwetenschappen⁴. Op basis van deze gegevens heeft naar schatting 22% (99/450) van de docenten maatschappijwetenschappen deelgenomen aan deze vragenlijst.

Van deze 99 docenten is ongeveer de helft man (51%) en de helft vrouw (49%) – landelijk is er een iets groter deel man (200/450 = 56%).

In Tabel 1 wordt de verdeling van de respondenten over leeftijdscategorieën gegeven. De respondenten zijn (met uitzondering van het zeer kleine aantal onder de 25 jaar) relatief gelijk verdeeld over de categorieën rond de 30 (25%), 40 (24%), 50 (26%) en rond de 60 en ouder (22%). Landelijk is het grootste deel docenten (39%) tussen de 25-35 jaar oud. Tussen de verdeling van de leeftijden van de respondenten in 2020 en de landelijke verdeling vinden we geen significant verschil (chi-kwadraattoets), ook niet met de verdeling in de voorgaande metingen.

Tabel 1. *Leeftijdverdeling respondenten en landelijk (bron: DUO onderwijsgegevens)*

Leeftijd	Landelijk N(%))	Respondenten (2020) N(%)	Respondenten 2019 N(%)	Respondenten 2018 N(%)
Jonger dan 25	10 (2%)	2 (2%)	1 (1%)	2 (3%)
25-35	175 (39%)	25 (25%)	15 (22%)	24(32%)
35-45	117 (26%)	24 (24%)	20 (29%)	16(21%)
45-55	75 (17%)	26 (26%)	13 (19%)	11 (15%)
Ouder dan 55	73 (16%)	22(22%)	19 (28%)	23(30%)
	450 (100%)	99 (100%)	69 (100%)	76 (100%)

Gegeven de samenstelling van de respondentengroep is er geen reden om aan te nemen dat deze (aanzienlijk) afwijkt van de landelijke verdeling – het is echter niet zo dat we kunnen vaststellen of de groep representatief is, daarvoor zijn meer gegevens nodig (zoals bijvoorbeeld de locatie van de school, etc.).

⁴ <https://duo.nl/open Onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp>

De resultaten van de vragenlijst kunnen dus geïnterpreteerd worden als relevante indicatoren van hoe het beoogde examenprogramma wordt uitgevoerd, maar niet als representatief voor alle docenten maatschappijwetenschappen in Nederland. Met de huidige groepsgrootte van 99 moet bij het interpreteren van de resultaten rekening gehouden worden met een foutmarge van 9% (met een betrouwbaarheid van 95%).

Onderwijservaring

De respondenten hebben voornamelijk tussen de 0-15 jaar ervaring (zie Tabel 2). Het grootste deel heeft 0-5 jaar ervaring (36%) of 6-10 jaar (29%) en ongeveer een kwart heeft 11-15 jaar ervaring. De verdeling is vergelijkbaar met de voorgaande metingen.

Tabel 2. *Onderwijservaring van de respondenten*

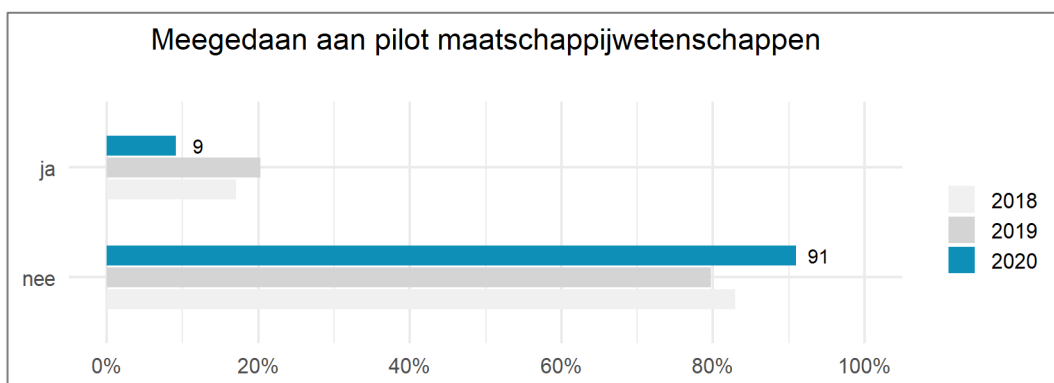
Onderwijservaring (in jaar)	n(2020)	%	n(2019)	%	n(2018)	%
0- 5	36	36,4	27	36,5	25	32,9
6-10	29	29,3	20	27,0	24	31,6
11-15	25	25,3	23	31,1	19	25,0
16-20	4	4,0	3	4,1	6	7,9
21-25	4	4,0	0	0,0	0	0,0
26+	1	1,0	1	1,4	2	2,6
	99	100	74	100	76	100

Tabel 3 toont de bevoegdheid van de respondenten. Bijna allen hebben een eerstegraads bevoegdheid (94%). Enkelen hebben een tweedegraads (4%) of geen bevoegdheid (2%) voor maatschappijwetenschappen. De verdeling is vergelijkbaar met die in de vorige metingen.

Tabel 3. *Lesbevoegdheid van de respondenten*

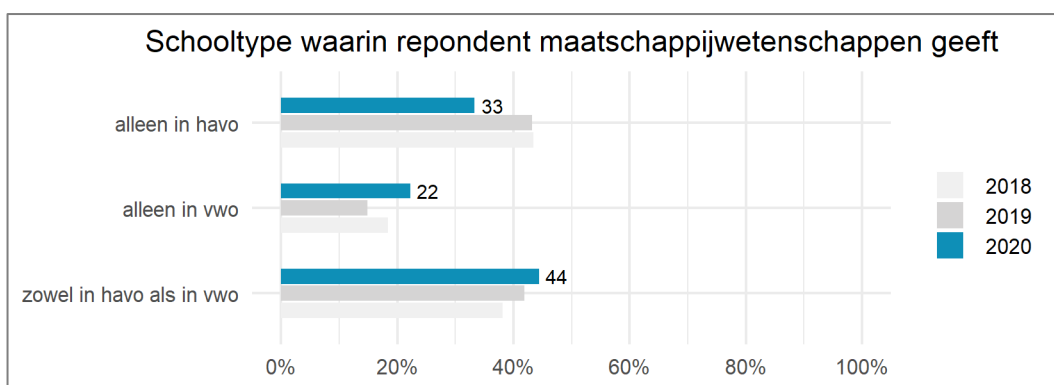
	2020	2019	2018
1e-graads	93 (94%)	69(93%)	69 (91%)
2e-graads	4 (4%)	3 (4%)	4 (5%)
geen bevoegdheid	2 (2%)	2 (3%)	3 (4%)

Ongeveer een tiende van de docenten in de responsgroep heeft meegedaan aan de pilot van maatschappijwetenschappen, zie Figuur 1. Dat is een iets kleiner deel dan in de vorige metingen.

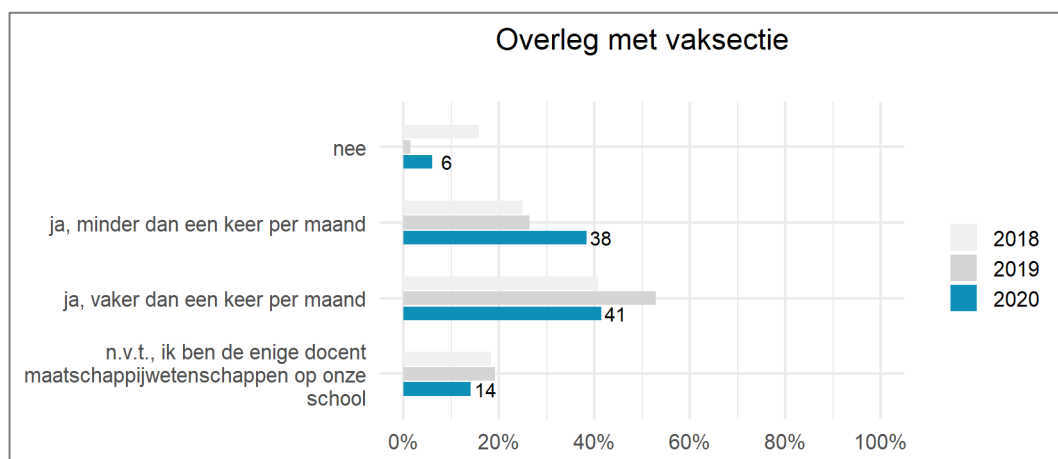
Figuur 1. Docenten die hebben deelgenomen aan het pilottraject, vergeleken met de vorige metingen.

Het grootste deel van de respondenten geeft maatschappijwetenschappen in zowel havo als vwo (44%); een derde geeft alleen aan de havo (33%) les; ongeveer een kwart alleen aan vwo (22%) (zie Figuur 2). Vergeleken met de vorige metingen is er sprake van een kleiner deel havo docenten.

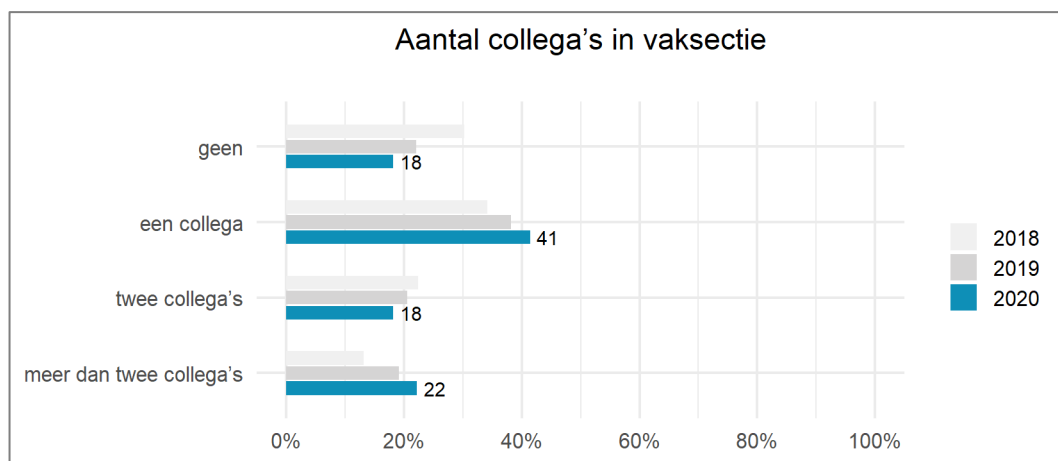
Figuur 2. Schooltypen waarin maatschappijwetenschappen wordt aangeboden op de scholen van de deelnemende docenten, vergeleken met de vorige metingen.

Bij de meeste respondenten (79%) vindt overleg plaats met de vaksectie over de invulling van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen. Bij 41% van de respondenten is er vaker dan één keer per maand overleg met de vaksectie. Bij 38% van de docenten gebeurt dit minder dan één keer per maand. Bij 6% is nooit overleg met de vaksectie en 14% van de respondenten is de enige docent maatschappijwetenschappen op hun school, zie Figuur 3. In vergelijking met vorig jaar zijn er in deze meting evenveel docenten die overleggen met de vaksectie, maar in de vorige meting waren meer respondenten die vaker dan eens per maand overleggen.

Figuur 3. Staafdiagram met de frequentie van overleg binnen de vaksectie op de school van de docent.

Hebben de respondenten ook collega's in hun vaksectie, of moeten ze alleen het programma vormgeven? Dat wordt getoond in Figuur 4. 18% van de docenten heeft geen collega's voor het vak maatschappijwetenschappen in hun vaksectie. Het grootste deel van de respondenten (41%) heeft één collega. 18% heeft twee collega's en 22% heeft meer dan twee collega's maatschappijwetenschappen in hun vaksectie. De verdeling van docenten met geen, één of meer collega's komt (vrijwel) overeen met die van de vorige meting.

Figuur 4. Aantal collega's in de vaksectie.

Duiding responsgroep

Wat betreft de achtergrondgegevens komt de verdeling in de responsgroep overeen met de landelijke verdeling. De samenstelling van de responsgroep is vergelijkbaar met vorige metingen. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat de responsgroep een bepaalde bias heeft.

4. Resultaten docenten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de docentvragenlijst beschreven. In de paragrafen worden achtereenvolgens de volgende onderwerpen besproken:

- kennis van en mening over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen;
- (eventuele) overladenheid;
- (sub)domeinen van het examenprogramma;
- planning van de leerstof / PTA;
- syllabus, handreiking en gebruikte methode;
- nascholing.

Bij het beschrijven van de vragen met een stelling, zijn omwille van de leesbaarheid de categorieën 'helemaal mee oneens' en 'enigszins mee oneens' samengenomen en aangeduid als 'oneens'. Hetzelfde geldt voor 'enigszins mee eens' en 'helemaal mee eens'; deze zijn samengenomen als 'eens'. De verdeling tussen de twee categorieën is af te lezen uit de grafieken.

4.1 Kennis en mening over het nieuwe programma

In Figuur 5 worden de resultaten getoond voor stellingen over de invoering van het nieuwe programma.

De docenten zijn goed op de hoogte van het programma, maar zijn niet allemaal tevreden over het programma: de havo-docenten zijn meer tevreden dan de vwo docenten. De meeste docenten vinden dat het programma de leerlingen goed voorbereidt op een vervolgstudie en ongeveer de helft tot twee derde vindt de concept-contextbenadering een stevig fundament.

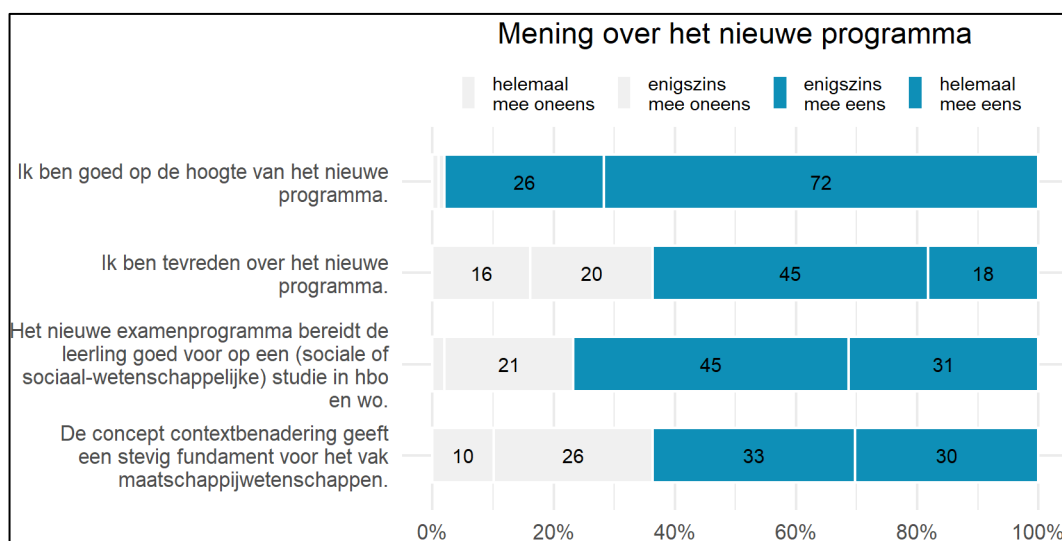
Vrijwel alle respondenten vinden dat zij goed op de hoogte zijn van het nieuwe programma (h100%, hv98%, v95%)⁵ [vorige metingen (2019): 94% en (2018): 85%].

De meeste havo-docenten (76%) zijn tevreden over het nieuwe programma. Ongeveer twee derde van de havo/vwo-docenten (63%) en minder dan de helft van de vwo-docenten (45%) is tevreden over het programma. [vorige: 68% van de docenten is tevreden over het nieuwe programma, dit is iets hoger dan het jaar daarvoor (60%).]

⁵ In voorkomende gevallen wordt telkens de volgende categorisering gebruikt: docenten die alleen aan havo lesgeven (h); docenten die aan havo en vwo lesgeven (hv) en docenten die alleen aan vwo lesgeven (v).

De meeste docenten (h82%, hv77%, v68%) vinden dat het nieuwe programma de leerlingen goed voorbereidt op een vervolgopleiding. [vorige metingen: (2019) 82%; (2018) 74%) geeft aan dat het nieuwe examenprogramma de leerling goed voorbereidt op een studie in het hoger onderwijs.]

Ongeveer twee derde tot iets meer dan de helft van de docenten (h69%, hv63%, v54%) geeft aan de concept-contextbenadering een stevig fundament te vinden voor het vak. [vorige 67%; meting daarvoor 55%].

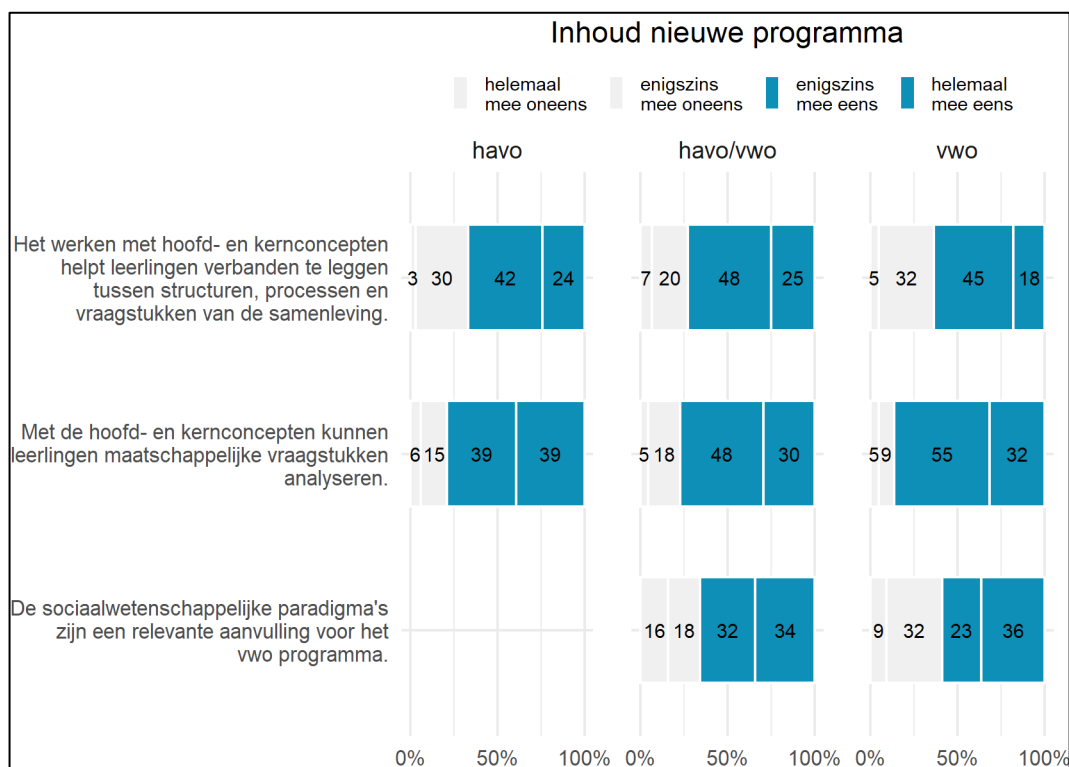
Figuur 5. Kennis van en mening over nieuwe examenprogramma's.

In Figuur 6 worden de resultaten getoond van stellingen over de inhoud van het nieuwe programma.

Twee derde van de docenten (h66%, hv73%, v63%) vindt dat het werken met hoofd- en kernconcepten leerlingen helpt verbanden te leggen tussen structuren, processen en vraagstukken van de samenleving. [vorige meting: 69%]

Circa 80 % (h78%, hv78%, v87%) vindt dat leerlingen met de hoofd- en kernconcepten maatschappelijke vraagstukken kunnen analyseren. [vorige meting: 78%]

Twee derde (hv66%, v69%) van de docenten die op het vwo lesgeven vindt dat de sociaalwetenschappelijke paradigma's een relevante aanvulling zijn voor het vwo-programma. [vorige meting: 53%]

Figuur 6. Kennis van en mening over nieuwe examenprogramma's.

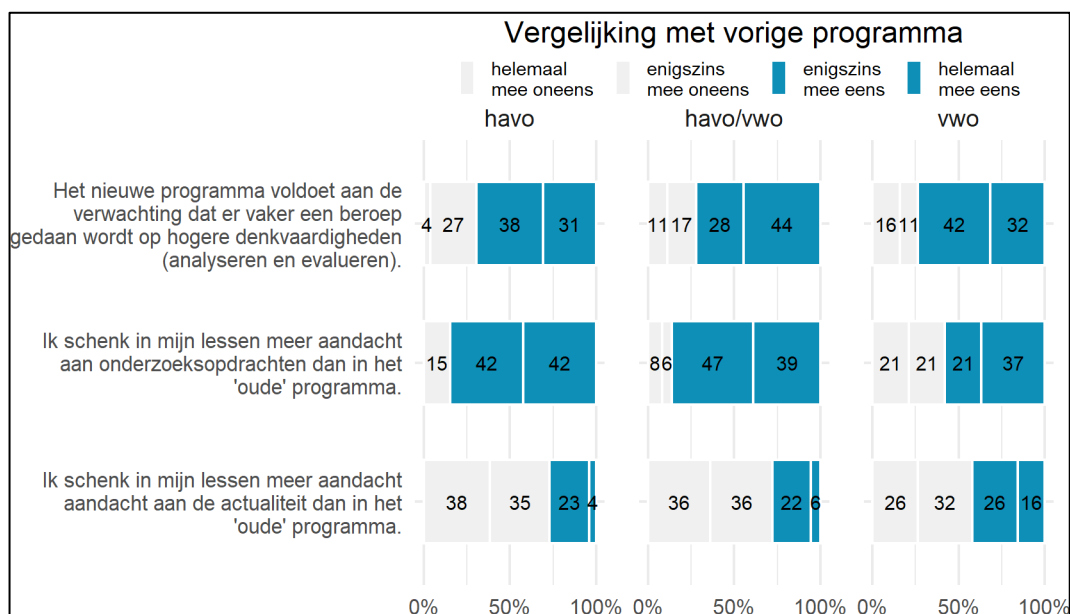
Vergelijking met het vorige programma

Van de docenten hebben de meesten (h79%, hv82%, v86%) ook lesgegeven met het vorige programma. Deze docenten zijn enkele vergelijkende stellingen voorgelegd. Resultaten bij die stellingen staan in Figuur 7.

Ruim twee derde (h69%, hv72%, v74%) van de docenten vindt dat het nieuwe programma voldoet aan de verwachting dat er vaker een beroep gedaan wordt op hogere denkvaardigheden. [vorig: 68%]

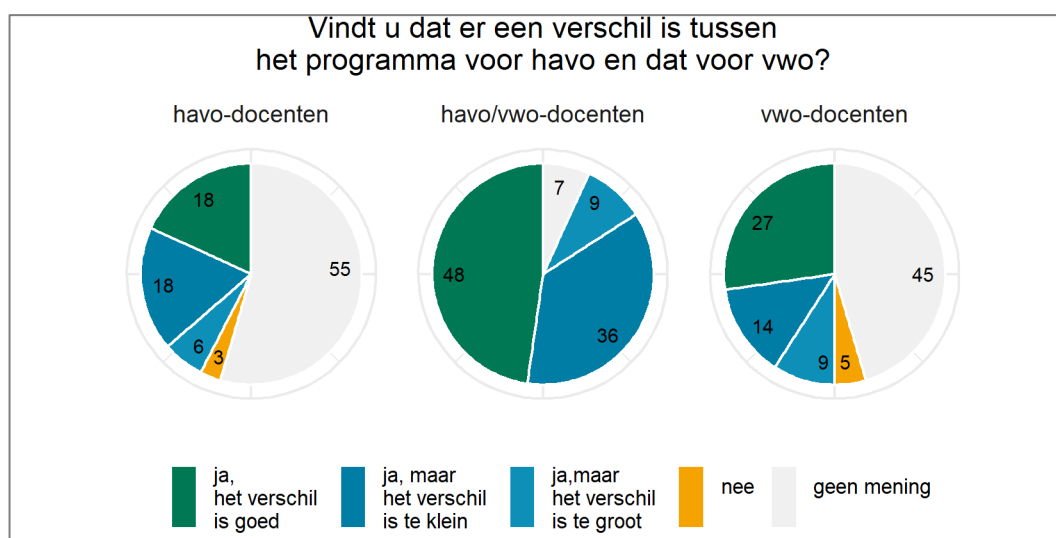
Veel docenten (h84%, hv86%, v58%) geven aan in hun lessen meer aandacht te schenken aan onderzoekopdrachten dan voor de vernieuwing. [vorige meting 75%; daarvoor 62%].

Rond een derde (h27%, hv28%, v42%) geeft aan meer aandacht aan de actualiteit te besteden dan in het oude programma. [beide vorige metingen: 34%].

Figuur 7. Vergelijking met het vorige programma (subgroep van de responsgroep o.b.v. of ze lesgegeven hebben met het vorige programma (n(havo)=26, n(h/v)=36, n(vwo)=19)

In Figuur 8 worden de meningen van de docenten (hier weer de hele responsgroep) getoond met betrekking tot de verschillen tussen de examenprogramma's havo en vwo, uitgesplitst naar het niveau waaraan de docenten lesgeven.

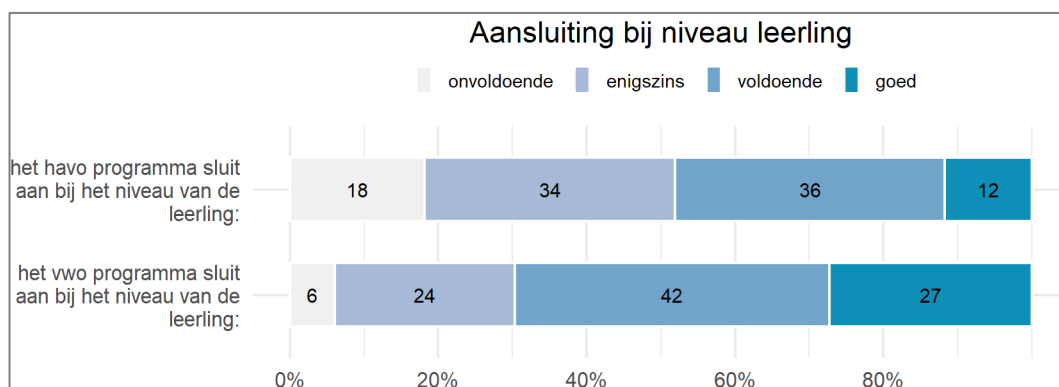
Figuur 8. Mening over verschil tussen examenprogramma's voor havo en vwo.

Met name de havo/vwo-docenten hebben hier een goed ingevoerde kennis over. De vraag is bewust ook aan docenten die alleen havo of vwo geven voorgelegd, omdat zij ook zonder praktijkervaring een mening over het verschil kunnen hebben.

Ongeveer de helft van de havo/vwo-docenten (48%) vindt het verschil goed, en 36% vindt het verschil te klein. Een klein deel van de havo/vwo-docenten vindt het verschil te groot (9%) of heeft geen mening (7%).

De algemene conclusie is dat van de docenten die hierover een mening hebben een (klein) merendeel constateert dat er een verschil tussen het havo en het vwo is en aangeeft dat dit verschil goed is. Toch nog een aanzienlijk deel (ruim een derde) van de docenten dat hierover een mening heeft, geeft aan dit verschil te klein te vinden.

Figuur 9 toont hoe de docenten vinden dat het programma aansluit bij het niveau van de leerlingen, uitgesplitst voor havo en vwo.

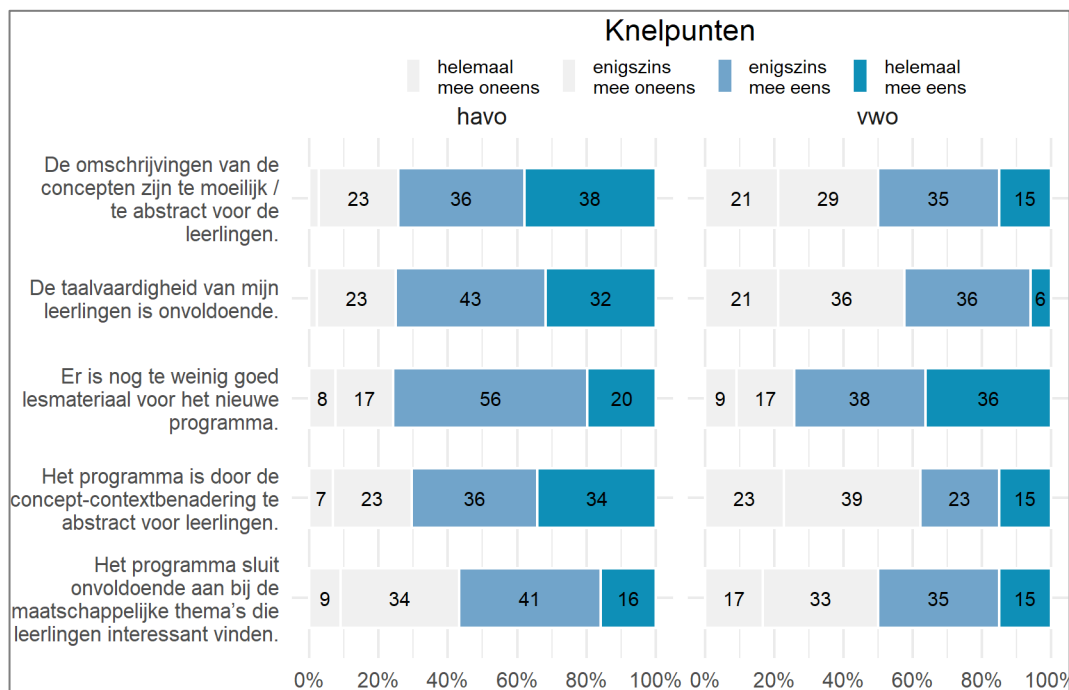

Figuur 9. Aansluiting nieuw examenprogramma bij niveau vwo-leerling en havo-leerling.

Van de docenten die lesgeven op de havo vindt 48% (vorige meting 44%) dat het programma voldoende of goed aansluit bij de leerling. 18% (vorige meting 21%) vindt de aansluiting op het niveau van de havo-leerling onvoldoende.

Drie kwart van de docenten die lesgeven op het vwo vindt dat het programma voldoende of goed aansluit (69%) (vorige meting 76%) en 6% (vorige meting 10%) vindt de aansluiting onvoldoende.

Figuur 10 toont de knelpunten die docenten zouden kunnen ervaren bij het uitvoeren van het examenprogramma.

Figuur 10. Knelpunten/bezwaren m.b.t. nieuwe examenprogramma.

De meerderheid van de docenten ziet als knelpunten voor havo-leerlingen dat de omschrijvingen van de concepten te moeilijk of abstract zijn (h74%, v40%; vorige meting: h83%, v45%), dat de taalvaardigheid onvoldoende is (h75%, v42%; vorige meting: h80%, v33%), dat er nog te weinig goed lesmateriaal beschikbaar is (h76%, v74%; vorige meting: h71%, v70%), dat het programma te abstract is door de concept-contextbenadering (h70%, v38%; vorige meting h65%, v48%) en dat het programma onvoldoende aansluit bij de interessant gevonden maatschappelijke thema's (h57%, v50%; vorige meting: h54%, v67%).

Voor vwo-leerlingen worden deze knelpunten beduidend minder geconstateerd.

Noot betreffende de vergelijking met eerdere meting(en):

In 2018 is niet naar de leerwegen apart gevraagd, dus de gegevens zijn niet goed vergelijkbaar.

4.2 Overladenheid

Tabel 4 toont in hoeverre de docenten vinden dat het programma past in de beschikbare leerjaren. Docenten geven meestal aan dat het programma past in de beschikbare leerjaren. Dat geldt met name voor de docenten die lesgeven op een van de twee schooltypes.

In iets mindere mate is dit ook het geval voor de docenten die lesgeven aan zowel havo als vwo.

- Havo: de meeste havo-docenten geven aan dat het programma past in de beschikbare leerjaren (91% van de docenten die alleen aan havo lesgeven en 60% van de havo/vwo-docenten). Gemiddeld genomen geven meer docenten aan dat het past dan vorig jaar (80% havo-docenten en 55% havo/vwo-docenten).
- Vwo: alle vwo-docenten die alleen aan vwo lesgeven geven aan dat het programma past (100%) in de beschikbare leerjaren; en bijna alle havo/vwo-docenten (90%) geven dit aan. Dit is vergelijkbaar met vorig jaar (93% vwo docenten en 93% havo/vwo-docenten).

Tabel 4. *Past het programma in de beschikbare leerjaren?*

Havo	Havo-docenten (n=33, vorige n=32)	Havo/vwo-docenten (n = 44, vorige n= 29)
Ja	91% [vorige 91%]	68% [vorige 60%]
Nee	9% [vorige 9%]	32% [vorige 40%]

Vwo	Vwo-docenten (n=22, vorige n = 11)	Havo/vwo-docenten (n= 44, vorige n=29)
Ja	77% [vorige 100%]	89% [vorige: 90%]
Nee	23% [vorige: 0%]	11% [vorige: 9%]

Enkele docenten gaven aan dat het programma niet past in de beschikbare leerjaren. In een vervolgvraag konden zij aangeven waarom zij vinden dat het niet past (Tabel 5). Het gaat hier dus om een gedeelte van alle docenten (voor havo: 3 havo-docenten en 14 havo/vwo docenten; voor vwo: 5 vwo-docenten en 5 havo/vwo-docenten).

Als de docenten vinden dat het havo-programma niet past, zijn de voornaamste oorzaken die zij aangeven dat het examenprogramma te veel voorschrijft, dat het behandelen van de veronderstelde voorkennis te veel tijd kost en dat het aantal concepten te omvangrijk is.

Bij het vwo is het aantal docenten dat aangeeft dat het programma niet past geringer. Het meest wordt hier als oorzaak genoemd dat het programma te veel inhoud voorschrijft of dat het behandelen van de alle veronderstelde kennis te veel tijd kost (net als vorig jaar genoemd).

Tabel 5. Oorzaken overladenheid nieuwe examenprogramma, meerdere antwoorden mogelijk.

	M.b.t. havo (N)	M.b.t. vwo (N)
Het examenprogramma schrijft te veel inhoud voor	14	7
Het aantal concepten is te omvangrijk	10	3
Het behandelen van alle veronderstelde kennis kost te veel tijd	12	6
Er zijn te weinig contacturen	3	3
De onderzoeksopdrachten in het nieuwe programma kosten te veel tijd	5	4
De analyse van een sociale en/of politieke activiteit kost te veel tijd	4	2
De activerende les- en werkvormen kosten te veel tijd	5	3
Anders	7	4

Onder de categorie 'anders' wordt door meerdere docenten voor havo aangegeven dat de kernconcepten te abstract zijn en/of te veel tijd kosten. Zie bijlage 1 voor alle reacties.

4.3 (Sub)domeinen van het examenprogramma

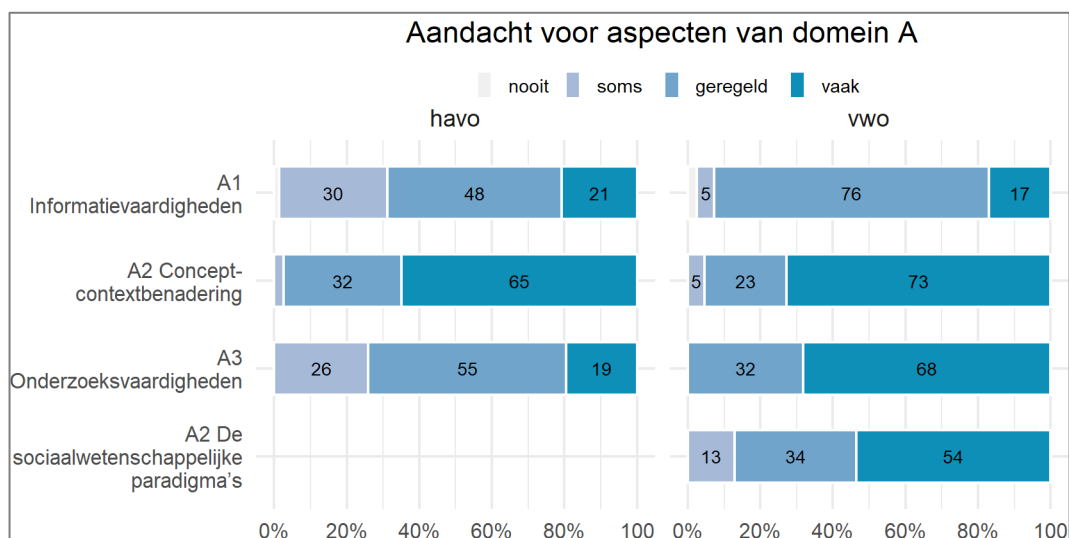
In Figuur 11 wordt getoond waaraan de docenten hun aandacht besteden.

Bij beide schooltypen gaat het vaakst aandacht uit naar de concept-contextbenadering (A2) (h65% vaak; v73%).

Bij vwo wordt ook veel aandacht besteed aan Onderzoeksvaardigheden (A3). Bij havo en vwo wordt het minste aandacht besteed aan Informatievaardigheden (A1).

Aan de sociaalwetenschappelijke paradigma's (alleen vwo) wordt door 54% van de docenten vaak aandacht geschonken (vorige meting: 41%).

De verdeling van aandacht over de aspecten zijn verder in grote lijnen vergelijkbaar met de vorige meting.

Figuur 11. Mate van aandacht voor bepaalde aspecten.

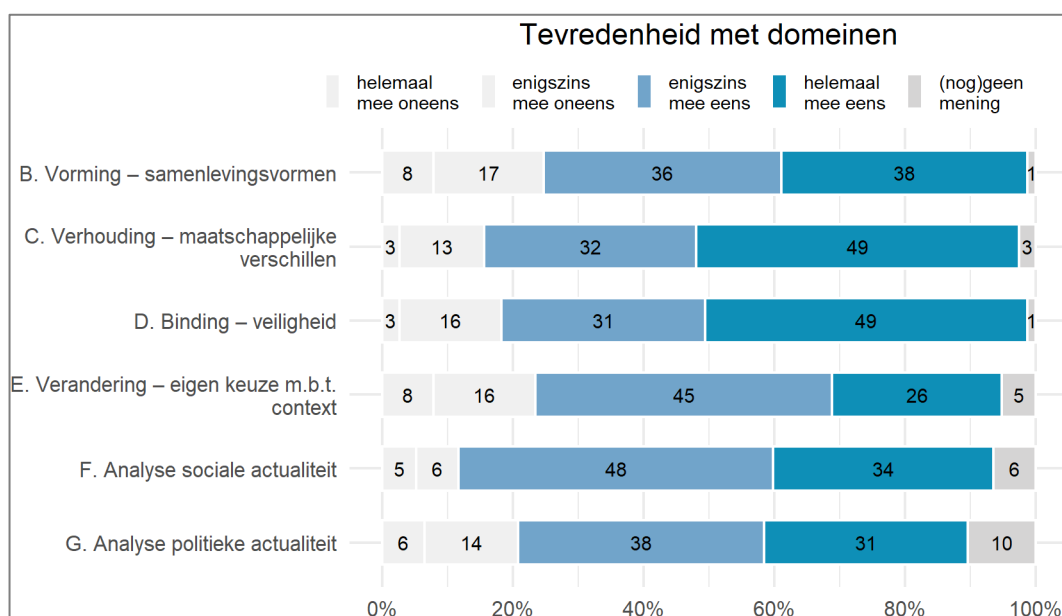
Tevredenheid domeinen

Figuur 12 en Figuur 13 tonen in welke mate de havo- en vwo-docenten tevreden zijn met de domeinen. De domeinen werden voorafgegaan door de zin 'Ik ben tevreden met de volgende domeinen:'. De respondenten konden hun tevredenheid aangeven op een vierpuntschaal van helemaal mee oneens tot helemaal eens, of geen mening.

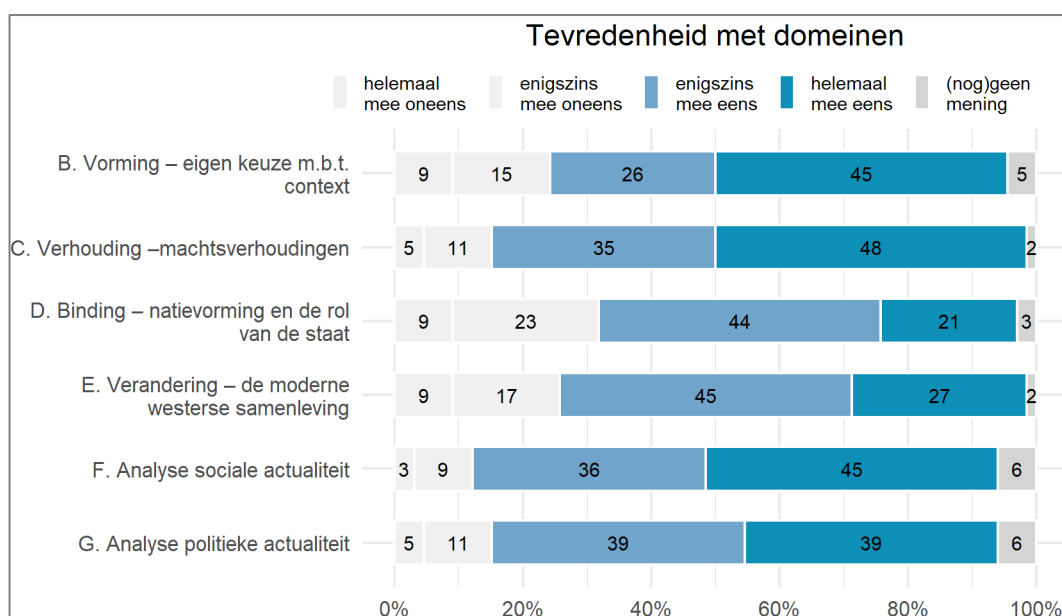
Zowel havo- als vwo-docenten zijn over het algemeen tevreden over de domeinen. Ten opzichte van vorig jaar hebben meer vwo-docenten zich een beeld gevormd (dat wil zeggen er zijn minder respondenten met geen mening).

- Bij de havo zijn de docenten het vaakst tevreden over de domeinen C (81%) en D (80%) en in iets mindere mate over B (74%), E (71%) en G (69%)
- Bij het vwo zijn de docenten het vaakst tevreden over de domeinen C (83%), F (81%) en G (78%) en in iets mindere mate over domeinen B (71%), D (65%) en E (72%).

Ten opzichte van de vorige meting valt op dat tevredenheid met domein E bij vwo hoger scoort (72% tegenover 52% in de vorige meting).

Figuur 12. Mate van tevredenheid domeinen havo.

Figuur 13. Mate tevredenheid domeinen vwo.

De docenten is gevraagd om, indien ze niet tevreden zijn met een of meer contexten/domeinen, aan te geven welke ze zouden willen opnemen.

Meerdere keren werden genoemd: criminaliteit en rechtsstaat (n = 15), massamedia (n = 14), politieke besluitvorming (n = 11), Europa/internationalisering (n = 4). Incidenteel worden ook de multiculturele/pluriforme samenleving genoemd en cultuur.

Deze genoemde contexten zijn vergelijkbaar met vorig jaar, behalve dat Europa/internationalisering toen niet vaak genoemd werd.

Zie bijlage 2 voor alle individuele antwoorden op deze vraag.

Tevredenheid kernconcepten

In Figuur 14 is te zien dat de meeste docenten tevreden zijn met de gekozen kernconcepten. De havo/vwo-docenten zijn apart getoond, omdat in de vorige meting hun antwoorden enigszins verschilden van de vwo- en havo-docenten.

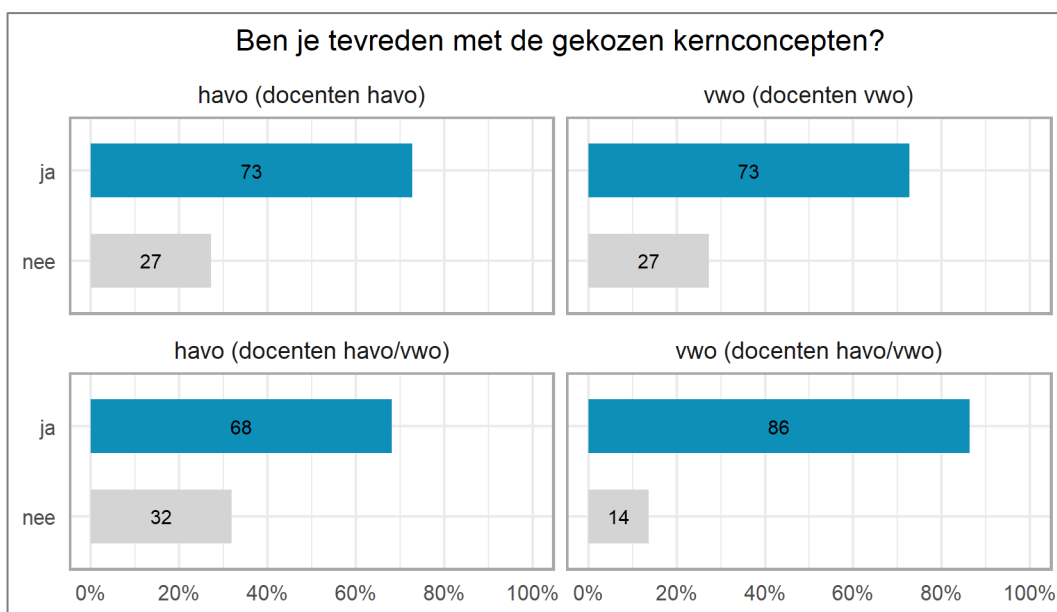
- Bij de havo is 73% van de havo-docenten tevreden met de kernconcepten, en 68% van de havo/vwo-docenten.
- Bij het vwo is 73% van de vwo-docenten tevreden met de kernconcepten en 86% van de havo/vwo-docenten.

In de vorige meting verschilden de resultaten van havo/vwo-docenten van de vwo- en havo-docenten. Mogelijk lag dat aan het examenprogramma van vwo dat nog niet volledig doorlopen was op dat moment. In de huidige meting zien we weinig verschil, alleen de tevredenheid met het vwo programma door de havo/vwo- docenten valt op.

Ten opzichte van de vorige meting:

Voor de havo zijn meer havo/vwo-docenten tevreden met de kernconcepten (68% vs. 55% in de vorige meting).

Voor het vwo zijn meer havo/vwo-docenten tevreden met de kernconcepten (86% vs. 76% in de vorige meting); er zijn wel minder vwo-docenten die tevreden zijn (73% vs. 91% in de vorige meting).

Figuur 14. Tevredenheid met de gekozen kernconcepten.

De docenten die ontevreden zijn met de gekozen kernconcepten, geven regelmatig aan dat de kernconcepten een te hoog abstractieniveau hebben ($n = 10$). Voor havo wordt dit beduidend vaker aangegeven dan voor vwo.

Zie bijlage 3 voor alle individuele antwoorden van docenten.

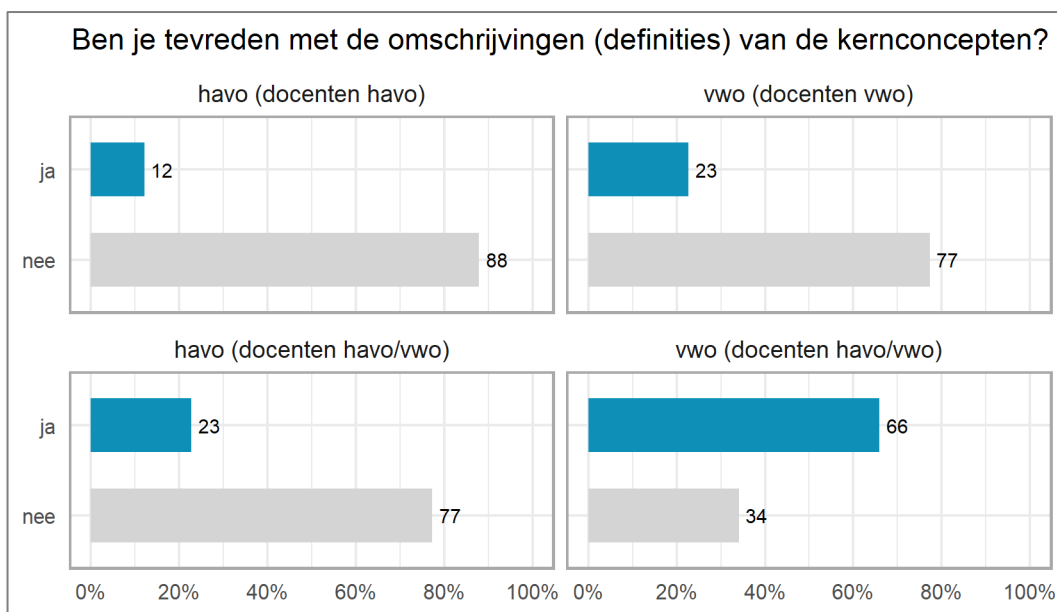
Tevredenheid definities kernconcepten

In Figuur 15 is te zien welk deel van de docenten tevreden is met de definities van de kernconcepten. Zoals bekend zijn deze definities identiek voor havo en vwo.

Er zijn opvallende verschillen in de mate van tevredenheid. De ontevredenheid over de definities ten behoeve van de havo leerlingen is relatief groot. Voor het havo-programma zijn de docenten voor het grootste deel niet tevreden met de definities van de kernconcepten (h88% en hv77%).

Van de vwo docenten is drie kwart niet tevreden (77%), maar ruim twee derde van de havo/vwo-docenten is wel tevreden over de definities in het vwo-programma (66%).

Dit patroon komt overeen met de vorige meting. Ook daarin was opvallend dat de havo/vwo-docenten vaker tevreden waren met de omschrijvingen van de kernconcepten (passend) bij het vwo-programma. In de huidige meting is het percentage vwo-docenten dat tevreden is met de omschrijvingen wel lager (23% vs. 45% tevreden in de vorige meting). In de huidige meting is ook het aantal havo-docenten dat tevreden is lager (12% vs. 28% tevreden in de vorige meting).

Figuur 15. Tevredenheid met de definities van de kernconcepten.

Docenten konden een toelichting geven bij de vraag of ze tevreden zijn met de definities. Een groot aantal docenten geeft aan dat ze de te abstract, te lang en/of te moeilijk geformuleerd vinden. Uitgesplitst gaat het om 21 havo docenten; 7 vwo docenten; 24 havo/vwo-docenten.

Zie bijlage 4 voor de individuele antwoorden op deze vraag.

4.4 Planning van de leerstof/PTA

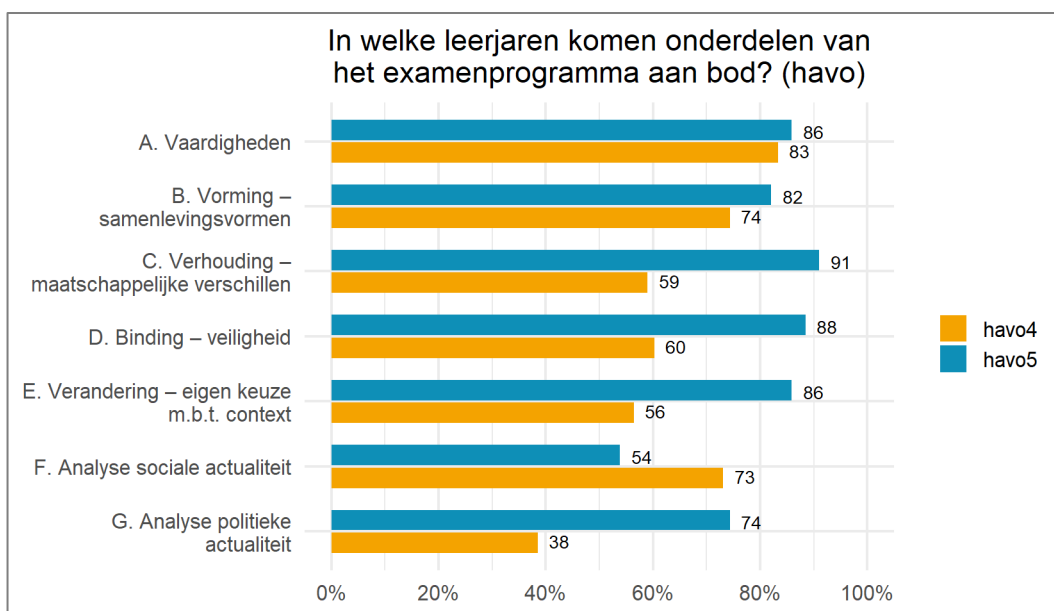
Op de meeste scholen geeft men 150 lesminuten per week maatschappijwetenschappen in havo 4 en 5 en vwo 5 en 6. In vwo 4 wordt meestal 100 lesminuten per week gegeven. Dit is dezelfde situatie als vorig jaar.

In Figuur 16 (havo) en Figuur 17 (vwo) is te zien in welke leerjaren onderdelen van het examenprogramma aan de orde komen.

Voor de havo geldt dat praktisch alle onderdelen in beide jaren aan bod komen.

Domeinen A en B komen ongeveer evenveel voor in beide leerjaren. Domeinen die beduidend meer in leerjaar 5 behandeld worden zijn de domeinen C, D, E en G. Domein F komt als enige domein vaker voor in leerjaar 4 dan in leerjaar 5.

Er zijn geen grote verschillen met de vorige meting. Domein A en B liggen dicht bij elkaar; de domeinen C, D, E en G worden vaker in 5 gegeven.

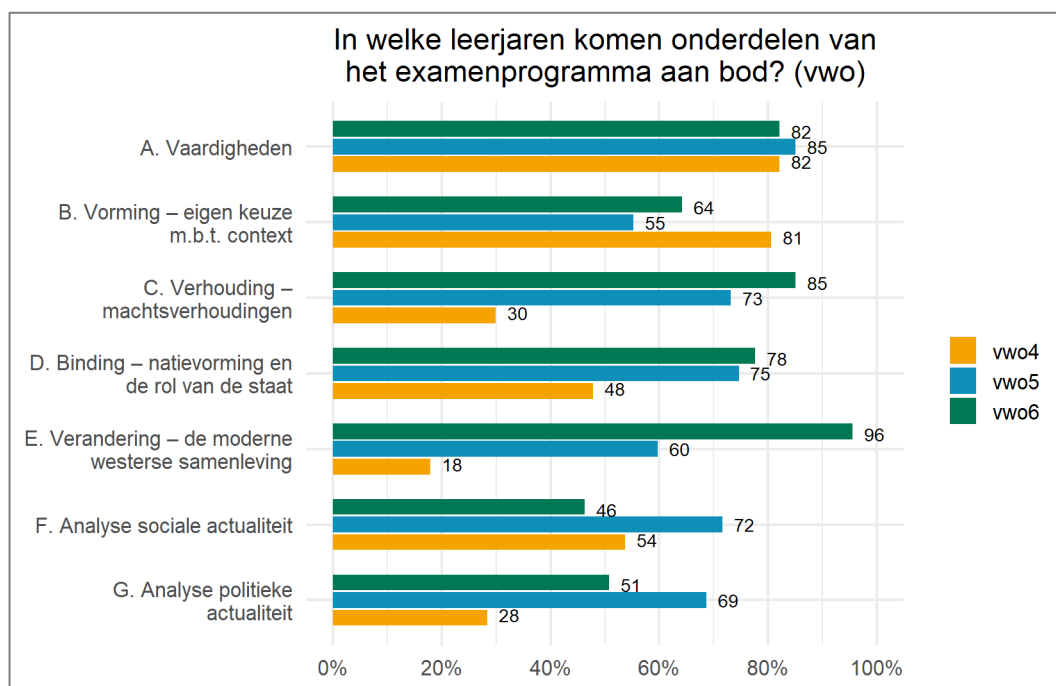

Figuur 16. Leerjaren waarin onderdelen nieuwe examenprogramma gepland zijn.

Voor vwo (Figuur 17) geldt het volgende.

Domein A komt meestal in alle leerjaren voor; (SE-)domein B komt het vaakst voor in leerjaar 4; domein C komt het vaakst voor in leerjaar 6; domein D komt het vaakst voor in leerjaar 5 en 6; domein E komt bijna altijd in leerjaar 6 voor; domein F wordt het vaakste behandeld in leerjaar 5; domein G komt het vaakst voor in leerjaar 5.

Dit komt overeen met het beeld in de vorige meting dat domeinen C, D en E vaker in leerjaar 5 en 6 voorkomen en dat domein A Vaardigheden het meest terugkomt in alle leerjaren.

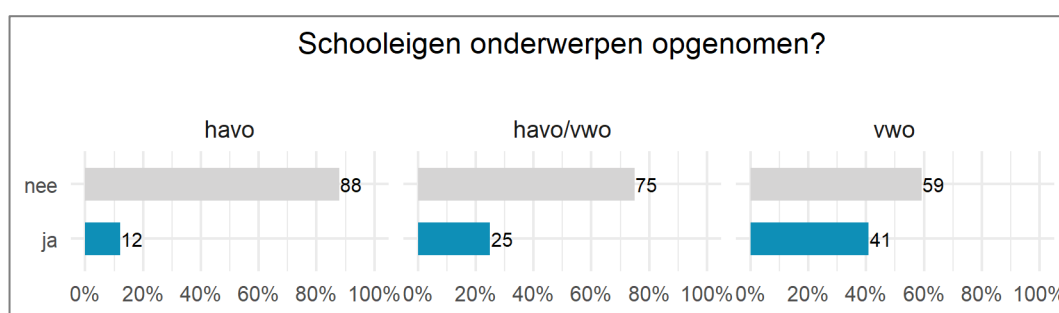

Figuur 17. Leerjaren waarin onderdelen nieuwe examenprogramma gepland zijn.

Schooleigen onderwerpen

In Figuur 18 is te zien dat de meeste docenten geen schooleigen onderwerpen opnemen in het programma. Bij de havo neemt het kleinste deel schooleigen onderwerpen op (12%) en bij vwo is dat groter (41%); havo/vwo zit daar tussenin (25%).

Vergelijking met de vorige meting: Het deel van de docenten dat schooleigen onderwerpen opnam was in de vorige meting 36%, gemiddeld over de sectoren. In de huidige meting is dat percentage iets lager.

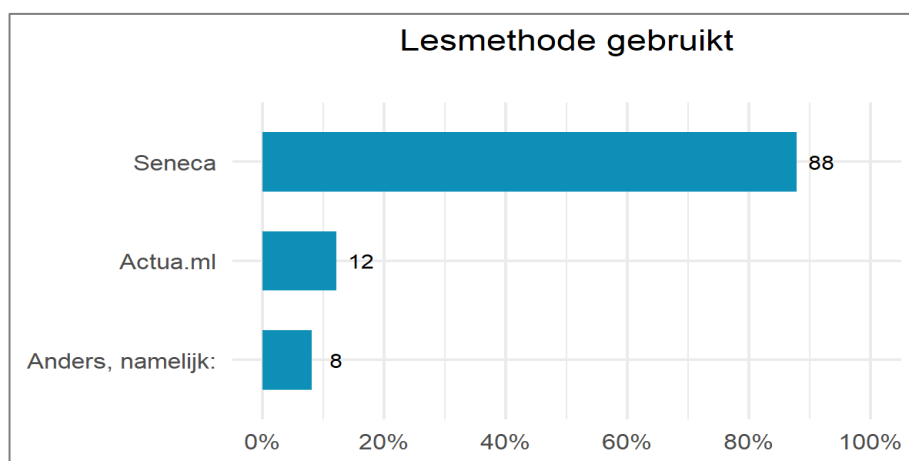

Figuur 18. Deel van de docenten dat schooleigen onderwerpen opneemt in het programma.

4.5 Syllabus, handreiking en methode

In Figuur 19 is te zien dat 88% van de docenten de methode *Seneca* gebruikt. 12% gebruikt *Actua.ml*. 8% geeft aan dat ze (ook) ander materiaal gebruiken. Meestal is dat eigen ontwikkeld materiaal.

In de vorige meting was deze verdeling vergelijkbaar.

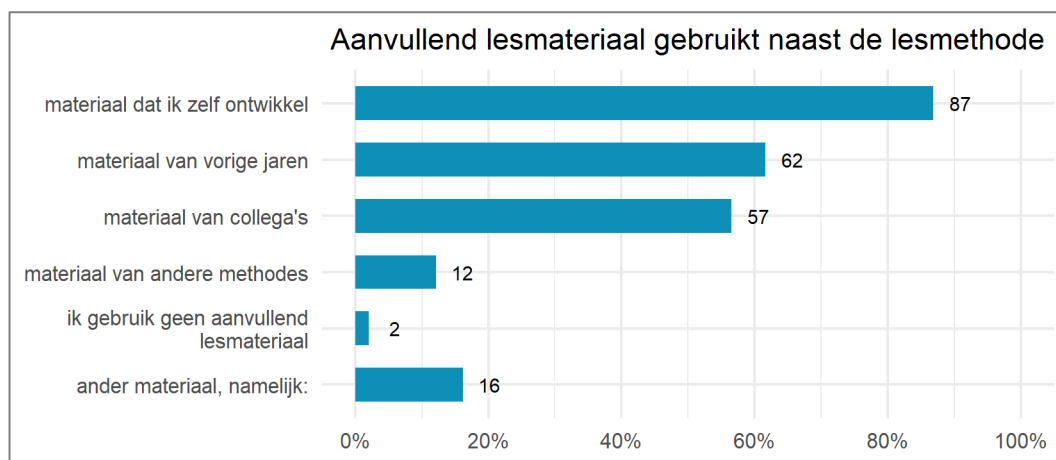

Figuur 19. Gebruikte methode.

In Figuur 20 is te zien dat bijna alle docenten maken gebruik van aanvullend lesmateriaal. De meeste docenten (87%) gebruiken ter aanvulling op de methode zelfontwikkeld lesmateriaal. Van de docenten gebruikt 62% materiaal van vorige jaren en ruim de helft (57%) gebruikt materiaal van collega's. 12% van de docenten gebruikt materiaal van andere methodes.

Als docenten hebben aangegeven nog ander materiaal te gebruiken dan is dat zeer divers (van SLO, CPS, Fontys en/of filmpjes van Youtube).

Dit komt overeen met vorige meting.

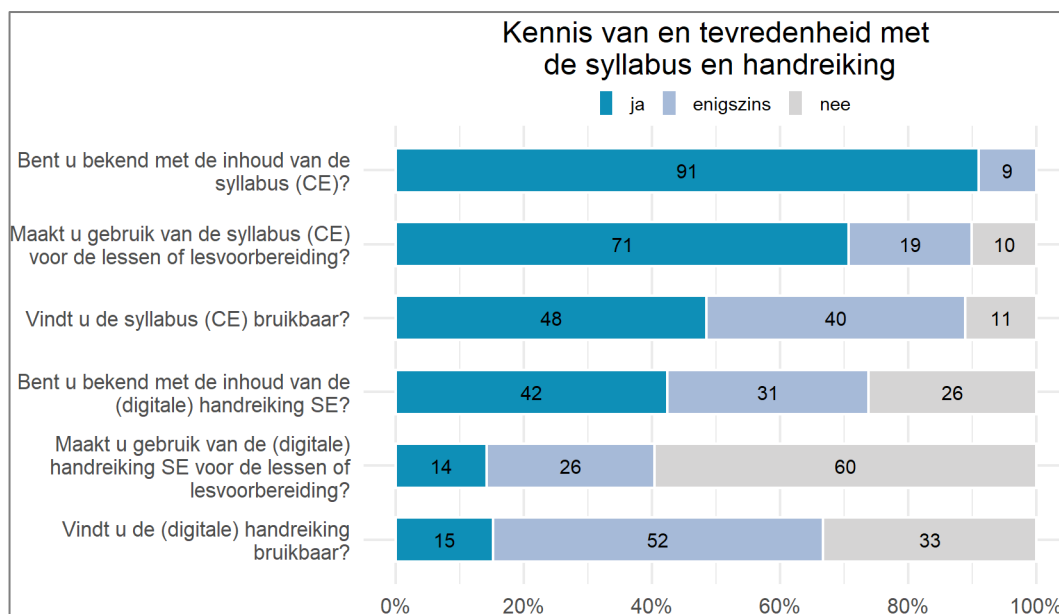
Figuur 20. Gebruik aanvullend lesmateriaal, meerdere antwoorden mogelijk.

Syllabus

In Figuur 21 staan stellingen met betrekking tot de syllabus en *Handreiking SE maatschappijwetenschappen* van SLO. Bijna alle docenten zijn bekend met de inhoud van de syllabus (CE). 71% van de docenten maakt gebruik van de syllabus voor de lessen of lesvoorbereiding en 10% doet dat niet. Ongeveer de helft van de docenten (48%) vindt de syllabus bruikbaar; 11% vindt dat niet.

Minder dan de helft van de docenten (42%) is bekend met de handreiking (SE) en 26% is daar niet bekend mee. Slechts een klein deel van de docenten gebruikt de handreiking voor lesvoorbereiding (14%), het merendeel doet dat niet (60%). 15% van de docenten vindt de handreiking bruikbaar, en een derde vindt dat niet (33%).

Er zijn enkele (kleine) verschillen met de vorige meting. De bekendheid met de syllabus is gelijk, maar het percentage docenten bekend met de handreiking is iets hoger in de huidige meting (42% vs. 32% in de vorige meting). Het deel van de docenten dat de syllabus bruikbaar vindt is iets kleiner in de huidige meting (48% vs. 59% in de vorige meting).

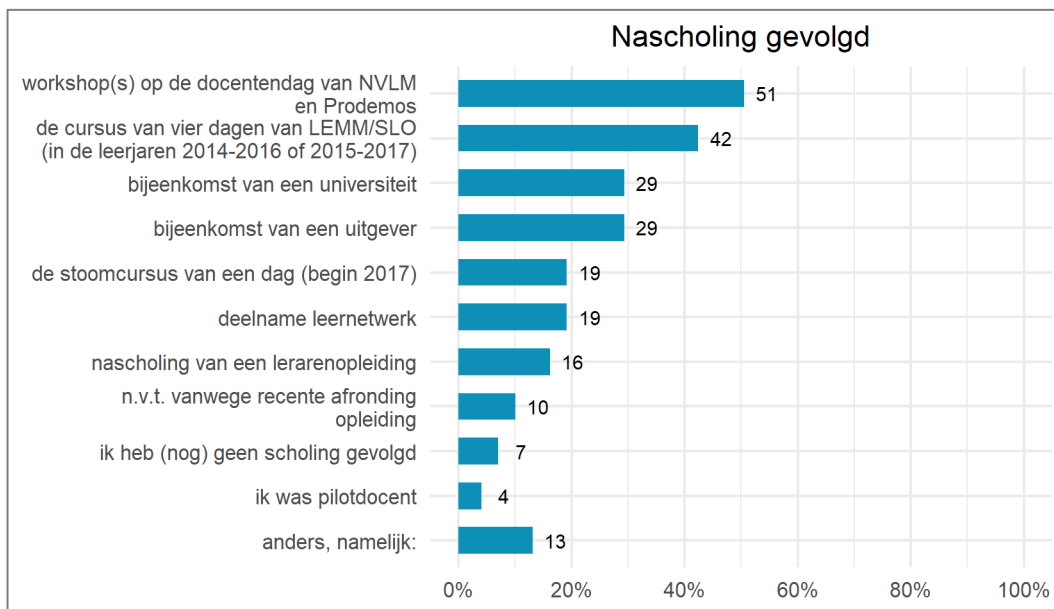

Figuur 21. Kennis van en tevredenheid met de syllabus en handreiking.

4.6 Nascholing

In Figuur 22 wordt getoond hoeveel docenten nascholing gevolgd hebben. Ongeveer de helft (51%) van de docenten heeft een of meer workshop(s) gevolgd op de docentendag van NVLM en ProDemos. De cursus van vier dagen van LEMM/SLO is door 42% gevolgd. Ongeveer een derde van de docenten heeft een bijeenkomst van een universiteit bijgewoond (29%) of een bijeenkomst van een uitgever (29%). De stoomcursus van een dag is door 19% van de docenten gevolgd. Ook 19% neemt deel aan een leernetwerk. 7% heeft (nog) geen scholing gevolgd.

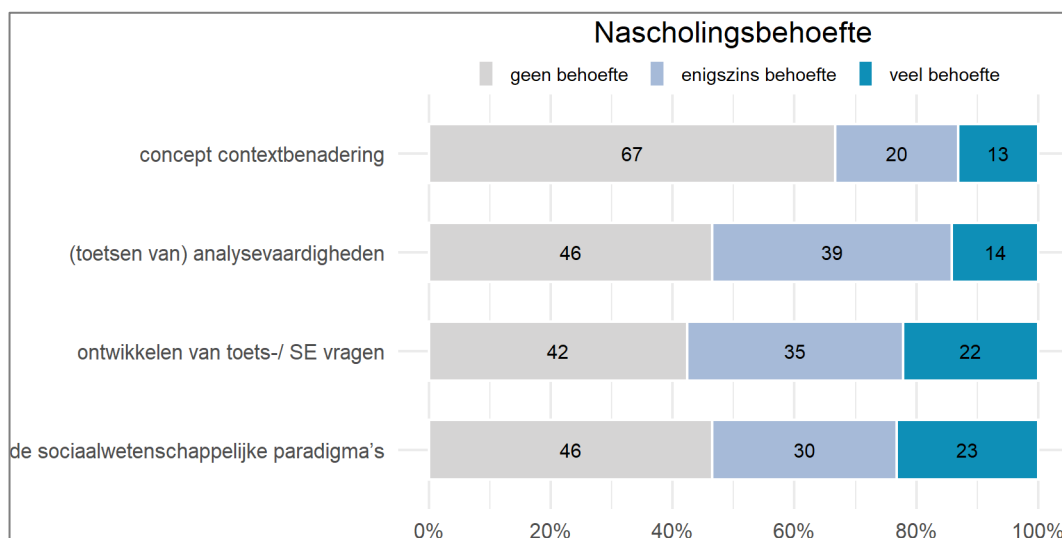
Het aantal antwoordmogelijkheden is in vergelijking met de vorige meting uitgebreid (n.a.v. de analyse van de vorige meting). In de overeenkomende antwoordmogelijkheden zien we desondanks weinig verschillen. In de huidige meting hebben minder docenten (29% vs. 41% in de vorige meting) een bijeenkomst van een universiteit bijgewoond.

Figuur 22. Gevolgde nascholing, meerdere opties mogelijk.

In Figuur 23 wordt getoond of en waarvoor docenten nascholing zouden wensen. Over het algemeen is er bij meer dan de helft van de docenten nog wel een nascholingsbehoefte. De meeste behoefte aan nascholing is er op het gebied van het ontwikkelen van toetsvragen (67% behoefte) en de sociaalwetenschappelijke paradigma's (63% behoefte). Ongeveer de helft van de docenten heeft (enigszins) behoefte aan nascholing over (het toetsen van) analyse vaardigheden (53%). Ongeveer een kwart van de docenten heeft behoefte aan nascholing over de concept-contextbenadering (23%).

Er zijn geen opvallende verschillen met de vorige meting; de behoefte aan nascholing is wel licht afgenomen. Een kleine verschuiving is zichtbaar van veel behoefte naar enigszins behoefte aan nascholing met betrekking tot de sociaal wetenschappelijke paradigma's (veel 23% vs. 35% in de vorige) en het ontwikkelen van toets-/SE-vragen (veel 22% vs. 31% in de vorige meting).

Figuur 23. Behoefte aan nascholing .

4.7 Opmerkingen docenten

Aan het einde van de vragenlijst hadden de docenten de mogelijkheid om een commentaar in te vullen. Dat is door 46 van de in totaal 99 docenten gedaan. Circa vijftien docenten uiten zich in negatieve bewoordingen over het nieuwe programma; een aantal daarvan spreekt de voorkeur uit voor het oude programma. Daarnaast is er een vijftal docenten dat zich in positieve bewoordingen uit over het nieuwe programma. Voor het overige is het commentaar zeer divers. Het betreft opmerkingen over het examen, de syllabus, de gebruikte methode, specifieke omstandigheden op school, etc. Zie bijlage 5 voor alle individuele reacties van de docenten.

5. Resultaten leerlingen

5.1 Achtergrond

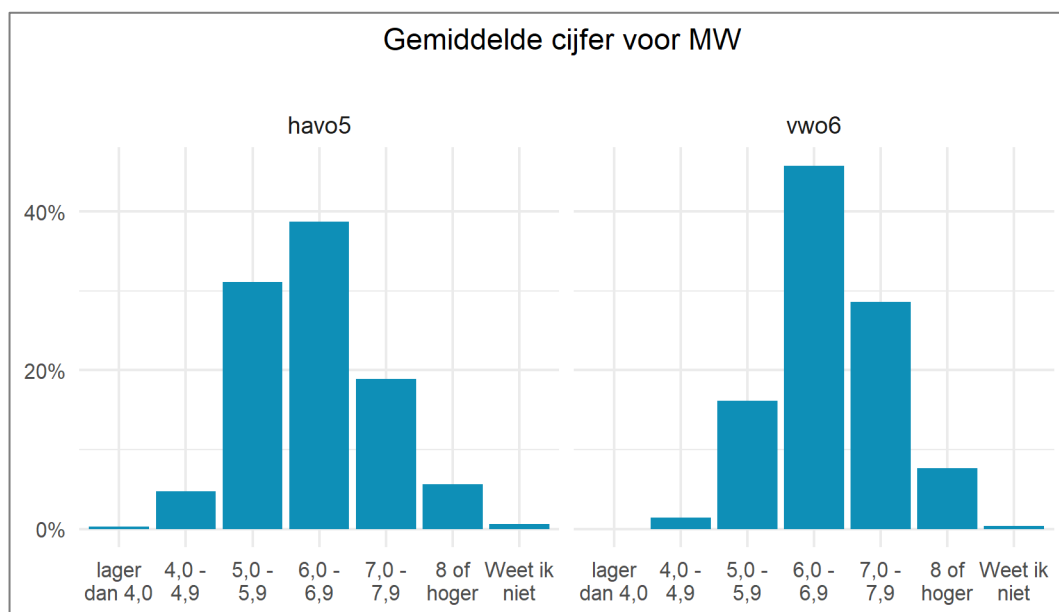
De leerlingen hebben de online vragenlijst in een buitenschoolse context (ten gevolge van de coronamaatregelen) ingevuld in de periode tussen 27 maart en 28 mei 2020. De link naar de vragenlijst is met de leerlingen gedeeld via hun docenten.

607 leerlingen zijn begonnen aan de vragenlijst. 591 leerlingen hebben de lijst compleet ingevuld, daarvan waren 318 (54%) havo 5-leerlingen, en 273 (46%) vwo 6-leerlingen. De verdeling jongen-meisje is 28%-72%, uitgesplitst voor havo 24%-76%, en voor vwo 31%-69%.

De meeste leerlingen volgen een Economie & maatschappij-profiel (E&M) (65%), 32% van de leerlingen het profiel Cultuur & maatschappij (C&M), 6% Natuur & gezondheid (N&G) en 2% Natuur en techniek (N&T).

Leerlingen is tevens gevraagd om hun gemiddelde cijfer te geven. In Figuur 24 is te zien dat de cijfers van de leerlingen (statistisch) normaal verdeeld zijn en dat er laag- en hoog presterende leerlingen meedoen. De meeste leerlingen staan tussen de 6-6,9 (havo en vwo).

Bij de havo-leerlingen is het percentage leerlingen dat onvoldoende staat hoger dan bij de vwo leerlingen. Omgekeerd is bij vwo-leerlingen het percentage leerlingen dat voldoende staat hoger dan bij de havo-leerlingen. Havo-leerlingen staan gemiddeld 6,4; vwo-leerlingen gemiddeld 6,8.

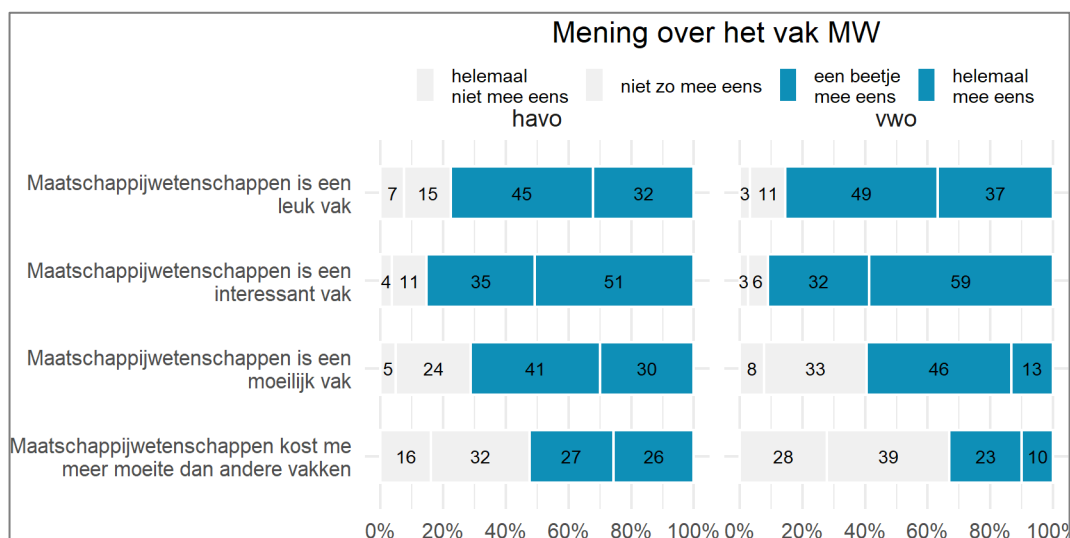
Figuur 24. Cijfers van de leerlingen voor het vak maatschappijwetenschappen op het moment van het afnemen van de vragenlijst (voorjaar 2020).

5.2 Resultaten vragenlijst leerlingen

Kennis van en mening over het vak

De meeste leerlingen vinden maatschappijwetenschappen niet alleen een leuk vak (77% van de havo-leerlingen, 86% van de vwo-leerlingen) maar ook een interessant vak (86%h, 91%v).

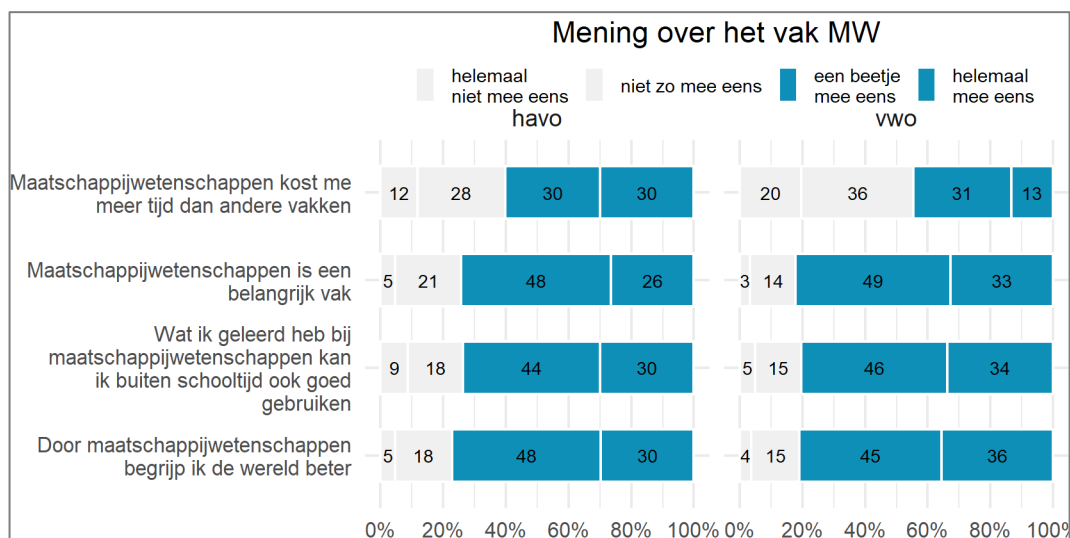
Van de havo-leerlingen vindt 71% maatschappijwetenschappen een moeilijk vak en bij de vwo-leerlingen vindt 59% het een moeilijk vak. In vergelijking met andere vakken kost maatschappijwetenschappen ongeveer de helft van de havo-leerlingen en een derde van de vwo-leerlingen meer moeite (53%h, 33%v).

Figuur 25. Algemene stellingen over het vak maatschappijwetenschappen.

In Figuur 26 staan stellingen over de tijdsbelasting en de relevantie van maatschappijwetenschappen. Ruim de helft van de havo-leerlingen zegt dat maatschappijwetenschappen meer tijd kost dan andere vakken (60%), bij vwo-leerlingen is dat 44%.

De meeste leerlingen vinden maatschappijwetenschappen een belangrijk vak (74%h, 82%v), en vinden wat zij leren bij maatschappijwetenschappen buiten school goed te gebruiken (74%h, 80%v). Ook vinden de meeste leerlingen dat zij door maatschappijwetenschappen de wereld beter begrijpen (78%h, 81%v).

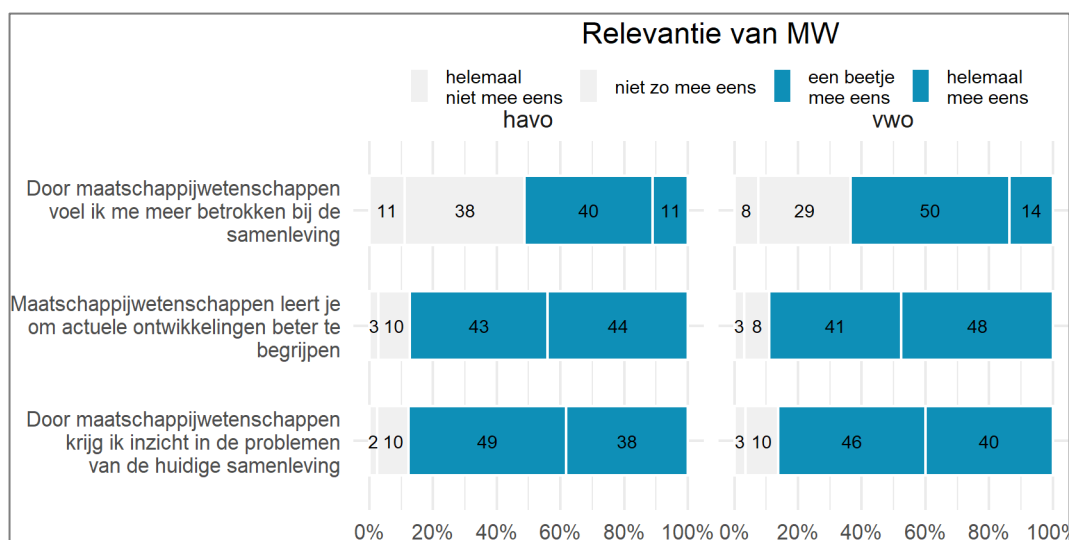

Figuur 26. Stellingen met betrekking tot de mening over maatschappijwetenschappen.

Relevantie

In Figuur 27 worden stellingen over de relevantie van maatschappijwetenschappen getoond.

De meeste leerlingen vinden dat zij door maatschappijwetenschappen beter leren om actuele ontwikkelingen te begrijpen (87%h en 89%v) en inzicht krijgen in de problemen van de samenleving (87%h, 86%v). Ongeveer de helft van de leerlingen voelt zich door maatschappijwetenschappen meer betrokken bij de samenleving (51%h, 64%v).

Figuur 27. Stellingen met betrekking tot de relevantie van maatschappijwetenschappen.

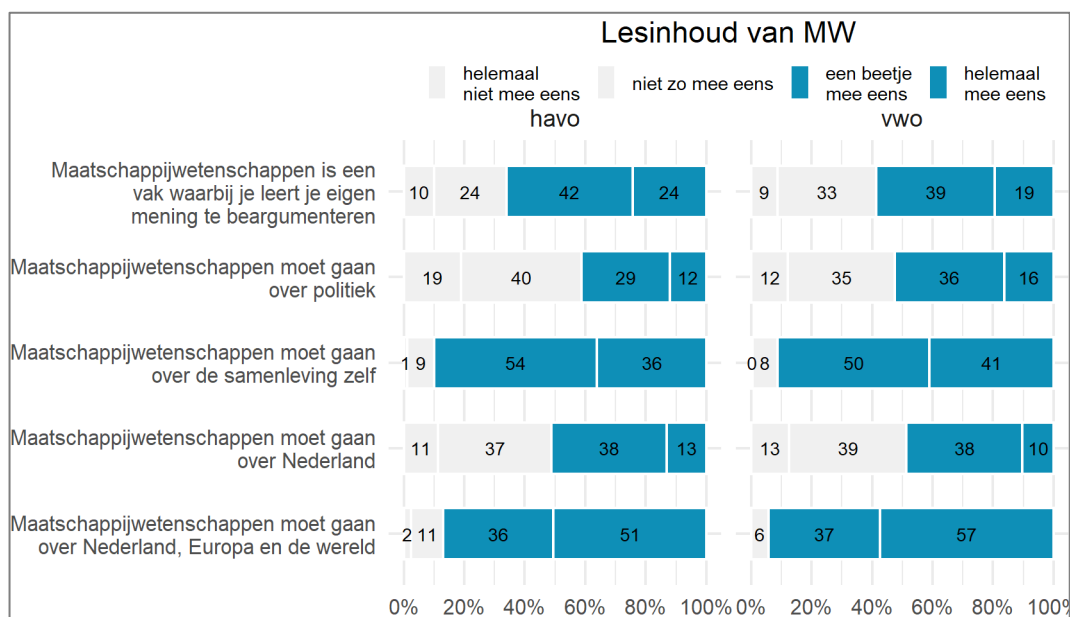
Lesinhoud

In Figuur 28 staan stellingen over de lesinhoud van maatschappijwetenschappen.

De meeste leerlingen vinden dat het vak moet gaan over de samenleving zelf, en over Nederland, Europa en de wereld.

Bijna twee derde van de leerlingen vindt dat maatschappijwetenschappen een vak is waar je leert argumenteren (66%h, 58%v).

Qua lesinhoud vindt ongeveer de helft van de leerlingen dat het vak moet gaan over politiek (41%h, 52%v). Het grootste deel van de leerlingen vindt dat het vak moet gaan over de samenleving (90%h, 91%v). De leerlingen geven verder aan dat maatschappijwetenschappen moet gaan over meer dan Nederland, want met de stelling dat het over Nederland moet gaan is ongeveer de helft het eens (51%h, 48%v) en met de stelling dat het vak moet gaan over Nederland, Europa en de wereld is ongeveer 90% het eens (87%h, 94%v).

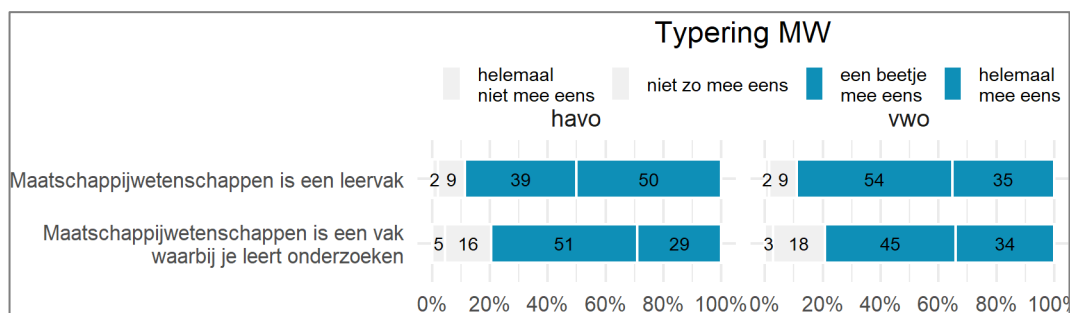

Figuur 28. Stellingen over de lesinhoud van maatschappijwetenschappen.

Typering maatschappijwetenschappen

In Figuur 29 staan twee stellingen over hoe de leerlingen maatschappijwetenschappen typeren.

De meeste leerlingen vinden het een leervak (89%h, 89%v) en een vak waarbij je leert onderzoeken (80%h, 79%v).

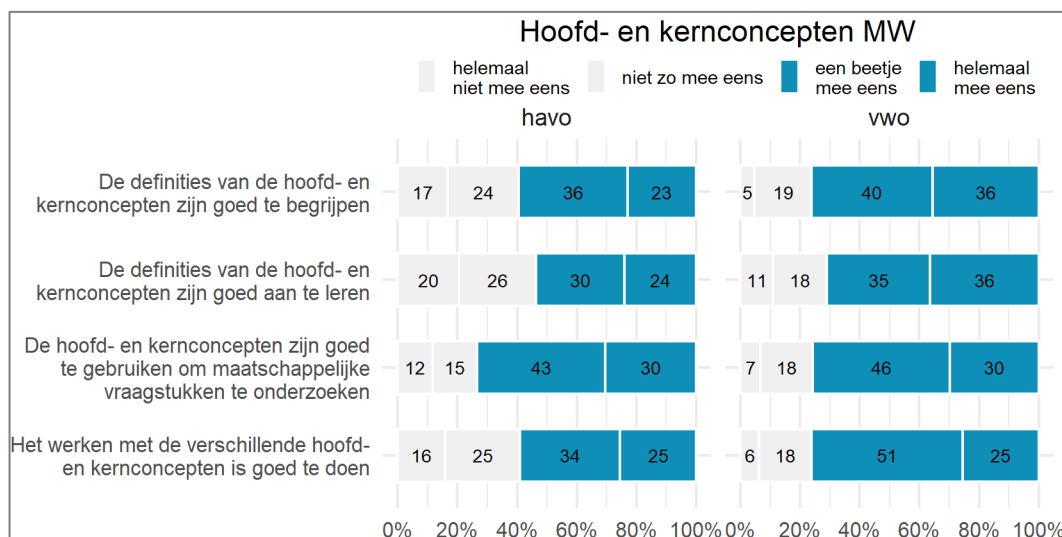
Figuur 29. Stellingen over het typeren van maatschappijwetenschappen.

Hoofd- en kernconcepten

In Figuur 30 staan stellingen over de hoofd en kernconcepten bij maatschappijwetenschappen. Er zijn voor drie stellingen verschillen zichtbaar tussen havo- en vwo-leerlingen.

De meeste leerlingen vinden de definities van de concepten goed te begrijpen, maar dat percentage is hoger bij vwo (76%) dan bij havo (59%). Ongeveer de helft van de havo-leerlingen vindt de definities goed aan te leren (54%), en ongeveer drie kwart van de vwo-leerlingen (71%) vindt dat.

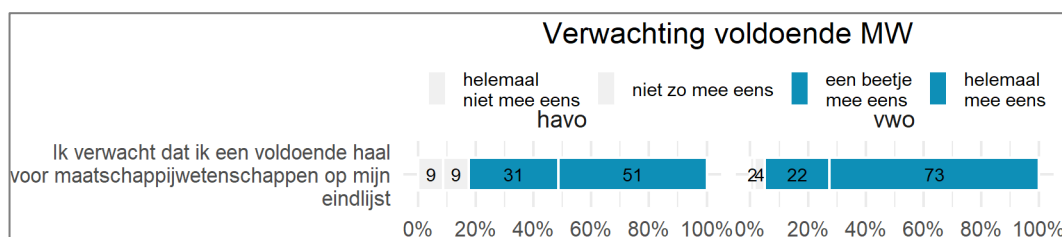
Ongeveer drie kwart van de leerlingen vindt dat de concepten goed te gebruiken zijn om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken (73%h, 76%v); hier is vrijwel geen verschil tussen havo en vwo leerlingen zichtbaar. Het werken met concepten is goed te doen, vindt ruim de helft van de havo-leerlingen (59%) en driekwart van de vwo-leerlingen 76%.

Figuur 30. Stellingen over de hoofd en kernconcepten.

Verwachte cijfer voor maatschappijwetenschappen

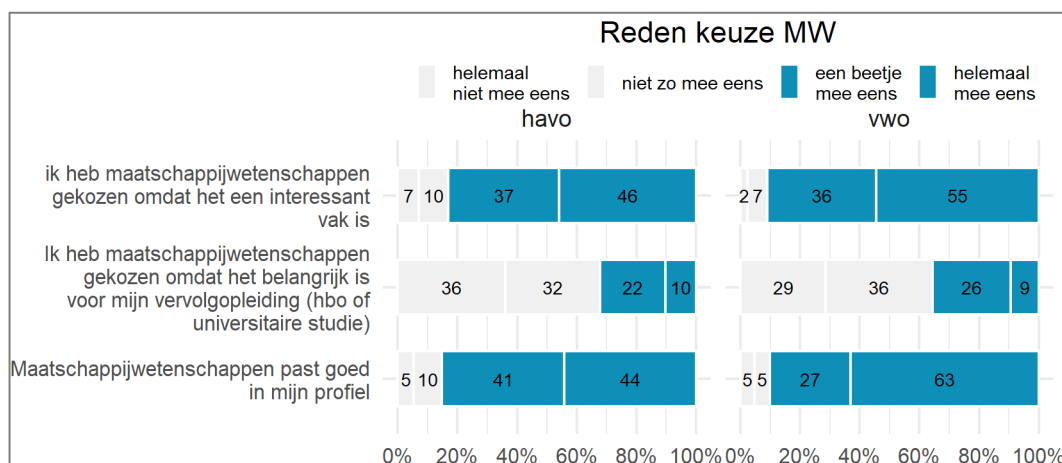
Figuur 31 toont de verwachting van de leerlingen dat zij het programma met een voldoende afsluiten. De meeste leerlingen verwachten een voldoende, en dat percentage is hoger bij vwo (bijna allen, 95%) dan bij havo (82%)

Figuur 31. Stelling over de verwachting van de leerling ten aanzien van het eindcijfer.

Redenen om maatschappijwetenschappen te kiezen

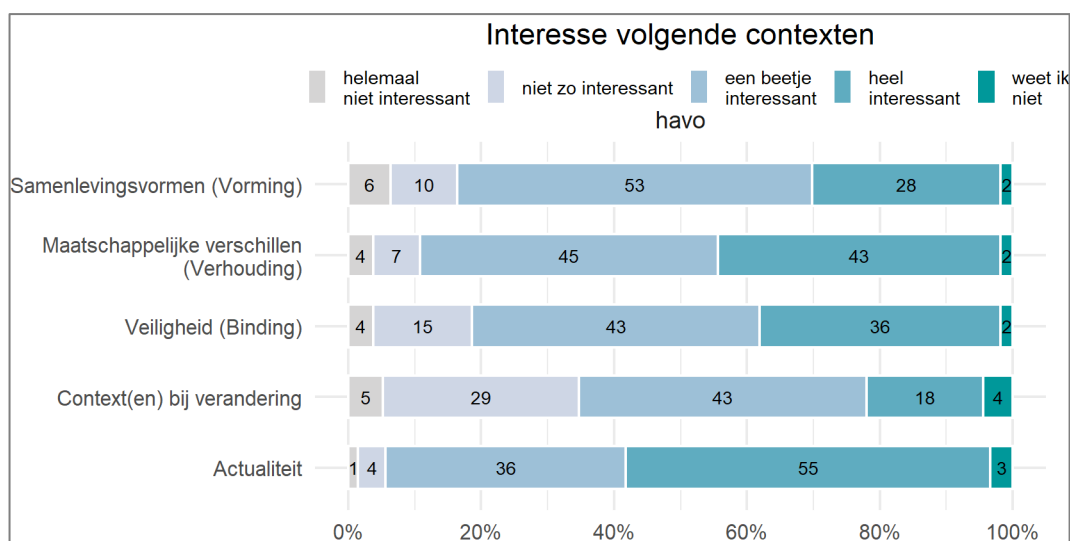
In Figuur 32 worden stellingen voorgelegd met redenen om (een profiel met) maatschappijwetenschappen te kiezen. De meeste leerlingen kozen het omdat het een interessant vak is (of leek) (83%h, 91%v). Ongeveer een derde heeft het gekozen omdat het belangrijk is voor hun vervolgopleiding (32%h, 35%v). Een groot deel van de leerlingen koos het omdat het goed past in hun profiel (85%h, 90%v).

Figuur 32. Stellingen over de keuze voor maatschappijwetenschappen.

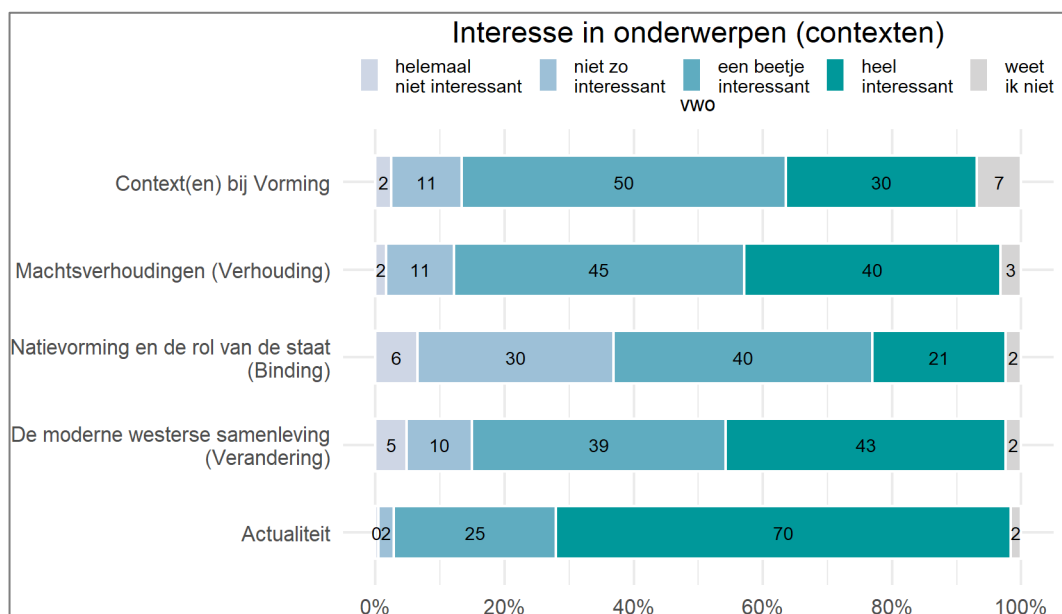
Interesse contexten

In Figuur 33 geven havo-leerlingen aan in welke mate zij bepaalde contexten interessant vinden. Het grootste deel vindt de actualiteit het interessantst (55% heel) en vervolgens maatschappelijke verschillen (43% heel) en veiligheid (36% heel). Het minste als heel interessant aangemerkt is contexten bij verandering (18% heel) en samenlevingsvormen (28% heel)

Figuur 33. Stellingen over de interesse van leerlingen voor de onderwerpen (contexten) bij maatschappijwetenschappen (havo)

In Figuur 34 is te zien hoe interessant de contexten zijn voor vwo-leerlingen. Het grootste deel vindt ook bij vwo de actualiteit het interessantst (70%). Een stuk lager scoort daarna de moderne westerse samenleving (43% heel interessant) en machtsverhoudingen (40% heel). Het minste als heel interessant aangemerkt is de natievorming en de rol van de staat (21%) en contexten bij vorming (30%).

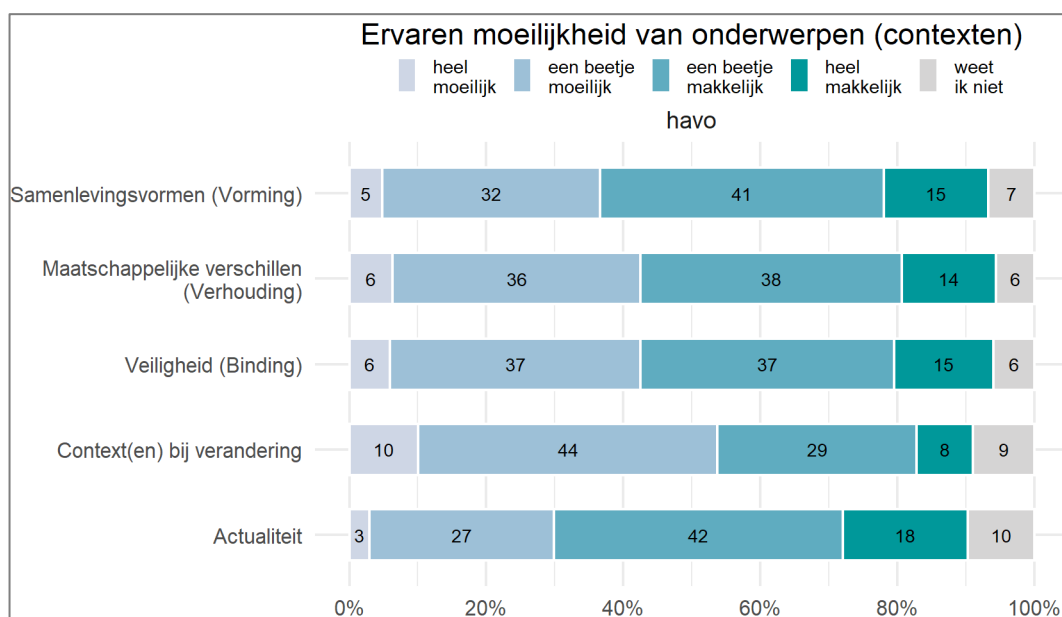

Figuur 34. Stellingen over de interesse van leerlingen voor de onderwerpen (contexten) bij maatschappijwetenschappen (vwo).

Ervaren moeilijkheid

Welke contexten ervaren de havo-leerlingen als moeilijk? Het grootste deel vindt de contexten bij verandering (een beetje) moeilijk (54%) gevolgd door veiligheid (43%) en maatschappelijke verschillen (42%). Het kleinste deel van de leerlingen vindt de context actualiteit moeilijk (30%). (Zie Figuur 35).

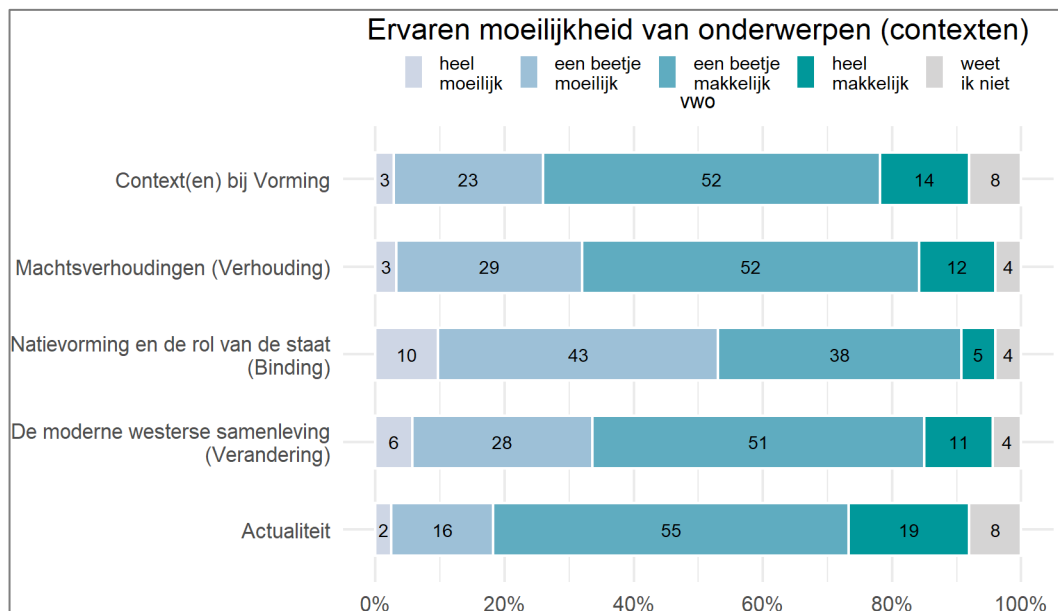
Er zijn geen contexten die door een ruime meerderheid moeilijk gevonden worden.

Figuur 35. Stellingen over de ervaren moeilijkheid van de onderwerpen (havo).

Welke contexten ervaren de vwo-leerlingen als moeilijk? Het grootste deel vindt de context natievorming en de staat (een beetje) moeilijk (53%) gevolgd door de moderne westerse samenleving (34%) en machtsverhoudingen (32%). Het kleinste deel van de leerlingen vindt de context actualiteit moeilijk (18%). (Zie Figuur 36).

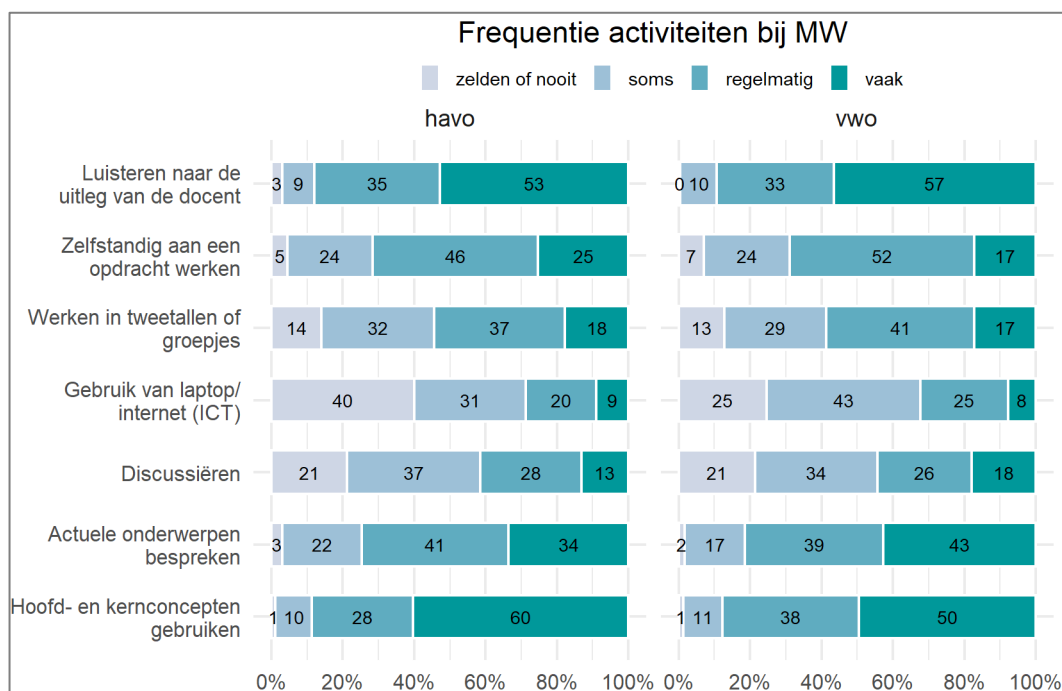
Er zijn geen contexten die door een ruime meerderheid moeilijk gevonden worden.

Figuur 36. Stellingen over de ervaren moeilijkheid van de onderwerpen (vwo).

Lesactiviteiten / docentrol

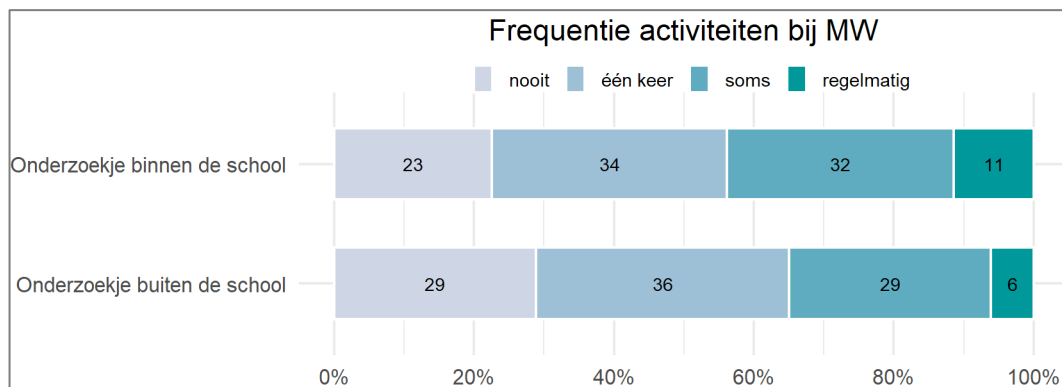
in Ffiguur 37 staan stellingen over (leer)activiteiten. De meeste leerlingen luisteren vaak naar de uitleg van de docent (53%h vaak, 57%v). De meeste leerlingen werken regelmatig of vaak zelfstandig (71% %h, 69%v). Ongeveer de helft van de leerlingen werkt regelmatig of vaak in tweetallen (55%h, 58%v). De leerlingen gebruiken zelden of soms een laptop of internet (71%h, 68%v). De meeste leerlingen discussiëren zelden, of soms (58%h, 55%v). De meeste leerlingen zijn regelmatig of vaak actuele onderwerpen aan het bespreken bij maatschappijwetenschappen (75%h, 82%v) en hoofd- en kernconcepten aan het gebruiken (88%h, 88%v).

Figuur 37. Stellingen over activiteiten bij maatschappijwetenschappen.

Leeromgeving

In **Figuur 38** staan twee stellingen over waar het onderzoek voor maatschappijwetenschappen gedaan wordt. De meeste leerlingen doen nooit of eenmalig een onderzoek binnen de school (57%); en buiten de school is dat 65%.

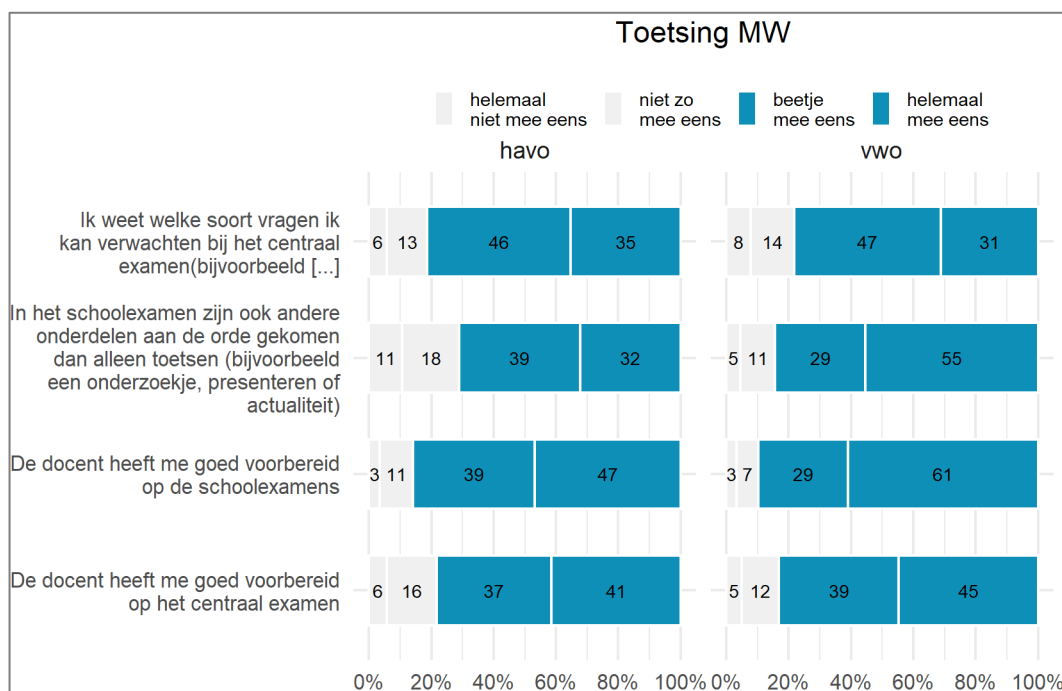

Figuur 38. Stellingen over activiteiten bij maatschappijwetenschappen.

Toetsing

In **Figuur 38** worden stellingen over toetsing getoond. De meeste leerlingen weten wat ze kunnen verwachten op hun examens en zijn goed voorbereid. Er zijn weinig verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen.

De meeste leerlingen weten welk soort vragen ze kunnen verwachten bij het CE (81%h, 78%v). Ook hebben veel leerlingen andere onderdelen dan alleen toetsen gehad voor het SE (71%h, 84%v). Leerlingen vinden dat hun docent hen goed voorbereidt op het SE (86%h, 90%v) en ook voor het CE (78%h, 84%v).

Figuur 39. Stellingen over toetsing.

(noot: stelling 1 is afgekort weergegeven. De volledige stelling is "... bijvoorbeeld vragen waarbij ik concepten moet gebruiken; analysevragen; vragen waarin ik om een oordeel wordt gevraagd")

5.3 Opmerkingen leerlingen

Aan het eind van de vragenlijst hadden de leerlingen de mogelijkheid om een opmerking te plaatsen. In totaal 100 leerlingen maakten hiervan gebruik.

Een kwart van deze leerlingen is negatief over met name de definities van de hoofd- en kernconcepten: ze vinden ze te moeilijk of zijn ontevreden over het uit het hoofd leren ervan. De term 'stampen' valt regelmatig.

Daarnaast zijn er ook heel wat leerlingen die aangeven dat maatschappijwetenschappen een heel leuk of interessant vak is. Minder leerlingen uiten zich in negatieve bewoordingen over het vak.

Verder zijn er zeer uiteenlopende opmerkingen, soms over de docent (zowel in positieve als negatieve zin) en over de gebruikte methode (negatief).

Zie bijlage 6 voor alle individuele commentaren van leerlingen.

Bijlage 1 Individuele opmerkingen van docenten bij Tabel 5

Oorzaken overladenheid nieuwe examenprogramma.

Individuele antwoorden bij de categorie 'Anders' in Tabel 5.

havo – docenten havo
De omschrijving van de kernconcepten is onnodig ingewikkeld.
havo – docenten havo/vwo
En erg abstract. Dus daaraan ook veel tijd kwijt.
De leerlingen vinden de hoofd- en kernconcepten vreselijk om te moeten leren en daardoor gaat er veel tijd verloren aan het leggen van die basis. Het is echt veel te abstract en te ver van het bed van de gemiddelde havo-leerling.
Het staat te ver van de belevingswereld van de leerlingen. Het is veel te abstract en de definities zijn onbegrijpelijk en maken ze erg onzeker!
Het kost ontzettend veel tijd om de leerlingen de KC actief te leren toepassen.
Het kunnen werken met de omschrijvingen van de kernconcepten kost erg veel tijd. Zowel door de abstracte definities als door het aanleren van een nieuwe manier van leren dan in de onderbouw gebruikelijk is, namelijk geen rijtjes maar de c-c benadering.
In havo 5 blijft concept-context een truc. Dat kunnen jullie dan voeren op dat hangt van de docent af. Maar ik leer ze op Pavlovianse wijze om de elementen te gebruiken om te slagen voor het eindexamen. Maar interessante inzichten zoals vroeger hebben ze nooit meer. Te druk met het instrumentarium, de inhoud kom je niet meer aan toe. Anders zakken ze voor je vak.
vwo – docenten vwo
Ik moet ook bekennen dat een deel ook te maken heeft met het wennen aan het nieuwe programma.
Het is juist veel te weinig stof voor 3 jaar.
Het is niet overladen. Integendeel.
vwo – docenten havo/vwo
Zelfde antwoord als voor de havo. Want de link tussen alle paradigma's en concepten/contexten en alle theorieën en ook niet te vergeten basisstof maar maakt dat voor analyses van geopolitieke actualiteiten geen tijd is en geen fut want ook weer het instrumentarium. Einstein zou bij MAW nooit ontdekkingen hebben kunnen doen. Te druk met hoe maar nooit met wat of waarvoor.

Bijlage 2 Individuele antwoorden van docenten bij Figuur 12 en 13

Alternatieven voor de gekozen contexten/domeinen

De docenten is gevraagd om, indien ze niet tevreden zijn met een of meer contexten/domeinen, aan te geven welke ze dan (in plaats daarvan) zouden willen opnemen (max 2). Hieronder volgen de individuele antwoorden op deze vraag. Elke rij betreft de antwoorden van dezelfde respondent.

	havo - docenten havo Context 1	Context 2
1	Domein B is heel ouderwets, vormen van huishoudens spreekt totaal niet aan. Veel te sociologisch naar mijn smaak.	Domein C mag meer gekoppeld worden aan (internationale) politiek dan aan de samenleving
2	Multiculturele samenleving	Klimaat
3	Politieke Besluitvorming	Criminaliteit & Rechtsstaat
4	Cultuur	
5	(massa)media	Internationale verhoudingen/EU
6	Massamedia - rol van de media	
7	Media	Gezondheid
	havo – docenten havo/vwo Context 1	Context 2
1	Meer criminaliteit	Meer over organisaties
2	Religie	Internationaal
3	Pluriforme samenleving	
4	Vorming - een andere socialisator dan gezien (misschien een combinatie van verschillende socialisatoren)	
5	Vorming: ingaan op cultuurverschillen ipv de Nederlandse geschiedenis	
6	Ik zou pleiten voor minder abstractie, veel minder hoofd- en kernconcepten (het liefst helemaal weg) en politiek als domein terug	Massamedia/ criminaliteit. De leerlingen vinden dit echt veel interessanter
7	Massamedia ipv samenlevingsvormen HAVO	Keuzecontext schrappen en daarvoor Criminaliteit en Rechtsstaat
8	Meer ruimte voor context veiligheid	Meer ruimte voor context politieke actualiteit
9	Media	
10	Maatschappelijke verschillen is gewoon wat saai. Het gaat nu ook vooral om sociaaleconomische verschillen.	Bij Veiligheid is het wel heel erg simpel. De pilot eindtermen voor 2015 waren concreter en spraken meer tot de

	Culturele, seksuele, etc. toevoegen en minder focus op arm-rijk?	verbeelding. Iets met hoe het recht werkt past zowel bij Binding als bij Verhouding. Internationaal is bijna helemaal afwezig bij havo. Maar tegelijk is het programma wat overladen door de abstracte definities van de kernconcepten.
11	Verandering/een vaststaande context, bijvoorbeeld religie	
12	Politieke besluitvorming	
13	Enorm jammer dat er alleen vanuit politicologie en sociologie gedacht wordt. Ik mis enorm de psychologie, recht, journalistiek, antropologie, criminologie en andere wetenschappelijke richtingen die het vak breder maakten en veel meer uitgangspunten boden.	Enorm jammer dat er alleen vanuit politicologie en sociologie gedacht wordt. Ik mis enorm de psychologie, recht, journalistiek, antropologie, criminologie en andere wetenschappelijke richtingen die het vak breder maakten en veel meer uitgangspunten boden.
14	Vraag is onduidelijk. Het gaat om opzet en inhoud, niet om het specifiek veranderen van een context	
15	Oud programma	Oud programma
16	Vorming-invloed van massamedia	Verandering-invloed massamedia
17	Ik mis diepgaande aandacht voor cultuur (verschillen)	
18	Politiek	
19	Het klinkt zo abstract	Idem
	vwo – docenten vwo Context 1	Context 2
1	Massamedia	Criminaliteit
2	Verandering mag opgenomen in de andere hoofdconcepten	
3	Politieke kennis: in het oude programma hadden vrijwel alle leerlingen gedegen kennis van de politiek, zowel landelijk als internationaal. De politieke kennis in het nieuwe programma is summier en wordt bekend verondersteld (door m'leer) maar dat zijn ze allemaal al weer lang vergeten. Juist V6-leerlingen zijn altijd erg tevreden geweest over de lessen politiek. Echt een onderdeel waarin de meeste in eerste instantie geen zin hadden, maar het na verloop	Media: niet de rijtjes met functies (dat was geen doen) maat wel de theorieën, framing (komt nu maar heel beperkt aan bod) En Rechtsstaat en Criminaliteit (trias politica zit er nog wel in, maar ook weer heel summier). Criminaliteit zit wel bij de Havo, jammer genoeg.

	van tijd gaan (leren) begrijpen. Oud-leerlingen geven dat nog regelmatig terug (en dat ze daarmee een voorsprong hebben tijdens hun universitaire studie)	
4	Los van de domeinen zou ik meer aandacht willen voor politieke besluitvorming. Dat dit in een bijlage gebeurt en de omvang en diepgang van de stof vind ik jammer.	
5	Media	Criminaliteit en rechtsstaat
6	Inleiding politicologie	Inleiding sociologie
7	Inleiding recht	
8	Vorming: ik mis een theoretisch samenhangend kader om de concepten mee te verwerken. Het is nu erg gefragmenteerd. Bijv. Pluriforme samenleving	Binding: ik vind dit te historisch en teveel gericht op macro
9	Binding met context gericht op criminaliteit of meer op groepsvorming (en niet op natievorming, dat is veel te historisch voor het vak). Het deel van Binding wat gaat over de binding tussen politiek en burger is wél goed.	Analyse politieke actualiteit is veel te dichtgetimmerd qua subdomeinen waardoor er te weinig keuze is voor leerlingen. Dus wel analyse politiek, maar dan niet zo gestuurd. Vergelijken van verschillende kiesstelsels is bijvoorbeeld iets wat in de rest van het MAW-programma niet voorkomt en daar kunnen de leerlingen dan ook niets mee. Dat is veel te complex zonder theoretische uitleg.
10	Binding veiligheid	Verandering media
11	Meer over rechtsstaat en criminaliteit (want dat sluit beter aan bij interesse leerlingen en velen kiezen het omdat ze rechten willen gaan studeren)	Politiek en dan vergelijking internationaal.
12	Ik zou graag meer internationale betrekkingen zien	
13	Criminaliteit en rechtsstaat	Massamedia en mediawijsheid
14	Rechtsstaat	politiek in ruime zin
	vwo – docenten havo/vwo Context 1	Context 2
1	Binding - criminaliteit	
2	Politiek als eigen domein terug	Weg met de concepten.
3	De wording van de moderne samenleving vervangen door criminaliteit en rechtsstaat	Keuzecontext vervangen door massamedia

4	Verruiming aandacht politieke actualiteit	
5	Veiligheid	
6	Criminaliteit	
7	Natievorming lijkt teveel op Verandering. Ik zou graag zien dat hier het ook over Veiligheid, Recht en Criminaliteit gaat.	
8	Politieke besluitvorming	
9	Enorm jammer dat er alleen vanuit politicologie en sociologie gedacht wordt. Ik mis enorm de psychologie, recht, journalistiek, antropologie, criminologie en andere wetenschappelijke richtingen die het vak breder maakten en veel meer uitgangspunten boden.	Enorm jammer dat er alleen vanuit politicologie en sociologie gedacht wordt. Ik mis enorm de psychologie, recht, journalistiek, antropologie, criminologie en andere wetenschappelijke richtingen die het vak breder maakten en veel meer uitgangspunten boden.
10	Vraag is onduidelijk. Het gaat om opzet en inhoud, niet om het specifiek veranderen van een context	
11	Oud programma	Oud programma
12	Vorming-invloed van massamedia	Binding- veiligheid
13	Ik mis diepgaande aandacht voor cultuur (verschillen)	
14	Moderne westerse samenleving. Maar dan echt en geen opsomming van mogelijke theorie'tjes. Alsof je het lexicon van sociologie moest afwerken.	Staatsvorming: binnenlandse politiek. Wie zijn eigen omgeving niet kent en snapt heeft buiten niets te zoeken. En wie denkt dat de basiskennis van MAE toereikend is heeft niets opgestoken van de nieuwe inzichten in didactiek en kennisverwerking.
15	Het klinkt zo abstract	

Bijlage 3 Individuele reacties van docenten bij Figuur 14

Bij deze vraag konden de docenten ook een toelichting geven over hun tevredenheid met de gekozen kernconcepten. Hieronder volgen de individuele reacties van docenten.

	havo – docenten havo
1	...behalve dat de rigiditeit van de hoofd- en kernconcepten me tegen staat
2	Binnen de concepten zijn ze logisch, maar ik vind de vooruitgang tov thema's verwaarloosbaar.
3	De kernconcepten zijn ontzettend moeilijk en omslachtig. Men heeft geprobeerd de lading volledig te dekken, waardoor je nooit 100% dekking hebt omdat dat empirie gewoon afwijkt van theorie. Dat maakt het verwarrend.
4	Genoeg ruimte voor verwerking
5	Het zijn er te veel en voor de kernconcepten van Veranderingen geldt dat ze abstract blijven vanwege het ontbreken van verplichte context.
6	Ik vind met name de kernconcepten bij verandering te lastig en te moeilijk toepasbaar op aansprekende actualiteiten.
7	Inhoudelijk zijn ze allemaal prima uit te leggen en toe te passen maar de omschrijving is niet goed
8	Jawel, maar ik mis bepaalde basiskennis om die concepten beter te kunnen begrijpen. Mijn leerlingen doen vavo (1-jarig) en er is weinig tijd om stof die niet in het programma staat te behandelen. Ik merk dat zij te weinig kennis hebben van bijv. ons politieke systeem om bepaalde concepten echt goed te kunnen begrijpen, en dit wordt i.t.t. het oude programma ook nauwelijks meer behandeld in de context.
9	M.u.v. instituties
10	Om het eindexamen goed te maken, moet je de truc van het vragen beantwoorden weten. De elementen van de concepten uit je hoofd kennen en toepassen. Dat zegt dus toch niet zoveel over hogere denkvaardigheden. Laat ze de kaart erbij houden, want het is onzin om het uit het hoofd te moeten kennen. Ook jammer voor intelligente leerlingen die niet goed kunnen memoriseren. De eindexamenvragen zijn zo opgesteld dat als je ze gememoriseerd hebt, je hoger scoort. Dus kaart erbij, dan zegt het echt iets over hogere denkvaardigheden.
11	Sommige zijn echt te moeilijk of te lang
12	Staatsvorming is oninteressant voor leerlingen rationalisering spreekt niet aan
13	Te abstract voor HAVO, te eenzijdig (politicologie/sociologie), te moeilijk
14	Te weinig differentiatie t.o.v. vwo. Begrippen te abstract en lastig geformuleerd (vooral te lang).
15	Ten eerste veel te veel sociologie. Ten tweede zijn de omschrijvingen veel te abstract, de leerlingen hebben grote moeite om deze al te begrijpen alvorens ze kunnen gaan toepassen

16	Wel veel en lang en vooral het uit het hoofd leren staat mij tegen. Dit leidt af van de problematiek die behandeld word
	havo – docenten havo/vwo
1	De meeste wel (cultuur, socialisatie, sociale cohesie etc.) sommige begrippen zijn echt te abstract (rationalisering, individualisering)
2	Elk kernconcept is een theorie. Het doel wordt deze zin/elementen op te kunnen noemen als de tafels. Maar waar tafels handig zijn om mee te rekenen, worden kernconcepten nooit een manier van kijken. Want per element moet je een definitie geven. Maar waarschuwen dat ze niet actief de begrijpelijker woorden mogen gebruiken. Want het cito rekent af op elementen.
3	Het idee dat je de sociale wetenschappen moet opdelen in hoofd en kernconcepten is een vreemde uitgangspositie.
4	Het is echt veel te veel. Voordat je toekomt aan oefenen met de concepten zijn de twee leerjaren voorbij. Leerlingen zien de relevantie niet. Hoezo twee keer cultuur? Die nuances, daar zijn ze helemaal niet in geïnteresseerd.
5	Hoewel ik modernisering toch handiger vond dan rationalisering. Staatsvorming speelt nauwelijks een rol bij de havo. Vrijheid als k.c. zou nog nuttig zijn bij Binding.
6	Ik ben erg enthousiast over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen. De concept/contextbenadering en der vereiste vaardigheden sluiten veel meer aan bij vervolgopleidingen in de sociale wetenschappen. De hoofdconcepten zijn goed gekozen, de invulling met de kernconcepten maakt de hoofdconcepten al snel minder abstract dan dat ze lijken. Leerlingen moeten wennen aan deze nieuwe inhoud maar na een aantal weken hebben ze grip op het vak.
7	Niet allen, sommigen te abstract voor havo leerling.
8	Op zich zijn de concepten wel prima maar ik mis zoveel diepgang wat betreft de thema's massamedia en criminaliteit. Ook politiek vind ik een ondergeschoven kindje bij het nieuwe programma. Het is teveel sociologie.
9	Oud programma
10	Sociale instituties is lastig omdat het in alle soorten media Anders wordt gebruikt.
11	Sommige zijn wel erg abstract
12	Te abstract
13	Te veel
14	Veel te abstract, veel te lang en ingewikkeld geformuleerd. Bovendien veel te veel overlap, met institutionalisering, sociale institutie en politieke institutie bijvoorbeeld. Komt bij dat de definities niet synchroon lopen met maatschappijleer hetgeen verwarring veroorzaakt.
15	Vooral de kernconcepten van verandering worden erg moeilijk gevonden.
	vwo – docenten vwo
1	Draken van definities die ze uit hun hoofd moeten leren en dan moeten herkennen of toepassen- hetgeen weer te gemakkelijk en saai is.
2	Leerlingen moeten door een pseudowetenschappelijk hoepeltje springen die de pre-academische vorming voorbij schiet.
3	Mis diepgang en brede plaatje vaak, je moet er nu snel overheen en vraag me af of leerlingen uiteindelijk echt boven die stof hangen of dat ze het 'trucje toepassen'

4	Sommige kernconcepten zijn overbodig (politieke socialisatie is m.i. een specificatie van socialisatie) En ik mis een kernconcept als digitalisering, informalisering
5	Wat wederom opvalt is dat er begrippen zijn die uitsluitend gebruikt worden in het MAW programma.
6	Zegt weinig. Tekst -> concept -> definitie -> toepassen -> klaar.
	vwo – docenten havo/vwo
1	Het idee dat je de sociale wetenschappen moet opdelen in hoofd en kernconcepten is een vreemde uitgangspositie.
2	Hoewel ik modernisering toch handiger vond dan rationalisering. En natievorming - mits domein D behouden blijft - ook een passend kernconcept is. Vrijheid als kernconcepten zou nog nuttig zijn bij Binding.
3	Ik ben erg enthousiast over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen. De concept/contextbenadering en der vereiste vaardigheden sluiten veel meer aan bij vervolgopleidingen in de sociale wetenschappen. De hoofdconcepten zijn goed gekozen, de invulling met de kernconcepten maakt de hoofdconcepten al snel minder abstract dan dat ze lijken.
4	In mindere mate dan bij havo, maar ook hier kan er pas na twee jaar basis stampen eindelijk gewerkt gaan worden aan hogere Orde vaardigheden.
5	Ik kernconcept is een theorie. Het doel wordt deze zin/elementen op te kunnen noemen als de tafels. Maar waar tafels handig zijn om mee te rekenen, worden kernconcepten nooit een manier van kijken. Want per element moet je een definitie geven. Maar waarschuwen dat ze niet actief de begrijpelijker woorden mogen gebruiken. Want het cito rekent af op elementen. Ook die hele intelligente VWO leerlingen. Het merendeel geeft aan maar wat in de richting te gebruiken.
6	Ook voor vwo vaak te abstract.
7	Oud programma.
8	Te sociologisch, terwijl de contexten meer richting politicologie gaan. Bovendien mis ik veel juridische eindtermen.

Bijlage 4 Individuele antwoorden van docenten bij Figuur 15

Individuele antwoorden van docenten met betrekking tot hun tevredenheid met de definities van de kernconcepten.

	havo – docenten havo
1	De definities vind ik echt onleesbaar en daardoor onnodig moeilijk voor de leerlingen.
2	Deels erg lange en formele beschrijvingen die weinig toevoegen aan het begrip van leerlingen m.b.t. de inhoud van het concept
3	Deze moeten meer aansluiten op de beleavingswereld van de leerling
4	Een kleine vereenvoudiging zou ik goed vinden.
5	Enigszins nee - te abstract, te moeilijk
6	Geeft goed kader
7	Het is en blijft moeilijk te bevatten voor havo leerlingen dat er dikke boeken achter de kernconcepten zitten. Ik zou er geen moeite mee hebben als de pittige kernconcepten zoals rationalisering, institutionalisering iets eenvoudiger zouden worden gemaakt.
8	Hoewel ze soms wat abstract zijn
9	Ik vind de definities te lang, te ingewikkeld en te abstract. Leerlingen worstelen er echt mee. Ze leren ze wel uit hun hoofd maar begrijpen ze niet.
10	Ik vind ze veel te abstract. Bovendien gaan leerlingen dit letterlijk uit hun hoofd leren en hopen zo de eindexamenvragen te kunnen beantwoorden. De definities nodigen niet uit tot analyseren, wat eigenlijk de bedoeling is.
11	Leerlingen bijten zich stuk op ingewikkelde definities die ze ook letterlijk moeten gebruiken in de beantwoording van de vragen. Hierdoor begrijpen leerlingen best inhoudelijk wat het kernconcept inhoudt maar lopen ze vast bij het beantwoorden van de vraag. We toetsen mijn inziens het verkeerde. Namelijk taalvaardigheid en geen begrip.
12	Nee de woordkeuze is veel te moeilijk, leerlingen moeten eerst ontcijferen wat er nu staat, voordat zij überhaupt kunnen toepassen, laat staan reproduceren of inzicht verwerven!
13	Onnodig ingewikkeld. De kernconcepten zijn ontzettend nuttig, maar leerlingen halen niet alles eruit omdat de definities te lang en ingewikkeld zijn.
14	Onnodig lang en in moeilijke bewoordingen
15	Sommige definities zijn aan de lange kant.
16	Sommige kernconcepten zijn te abstract. Opdelen in elementen en direct voorbeelden erbij en toepassen helpt. Leerlingen vinden het meestal moeilijk ze goed te leren
17	Soms zijn ze heel abstract en rigide. Dus als leerlingen eigen woorden o.i.d. Gebruiken is een antwoord meteen fout oksel snappen ze het wellicht wel.

18	Te abstract en uitgebreid waardoor veel tijd verloren gaat aan definitieleren en -begrijpen.
19	Te hoge mate van abstractie
20	Te lang en leerlingen moeten deze te precies uit hun hoofd kennen
21	Te lang, lastig voor het niveau en voor leerlingen vaak te abstract.
22	Te lang, te abstract, schrikt leerlingen af
23	Te moeilijk
24	Te moeilijk woordgebruik
25	Tevreden met een aantal definities. Aantal definities zijn erg abstract of te vaag geformuleerd voor leerlingen (representatie/representativiteit/globalisering/individualisering)
26	Veel te wollig, te lang en te specifiek.
27	Wollig, vaak lang en er wordt in de CSE's (en dus ook SE's) een veel te groot beroep gedaan op reproductie van die concepten. 2/3 van de vragen is toepassing, maar altijd gepaard met reproductie. We leren onze leerlingen een suf trucje door deze opbouw en dat is doodzonde voor het vak.
28	Ze proberen te krampachtig de volledige lading te dekken. Ze moeten veel korter, met de kanttekening, dat de theorie niet altijd 1 op 1 past op de werkelijkheid
29	Zie hierboven
30	Zie hierboven. Met name met identiteit heb ik moeite. Leg met deze definitie maar eens uit dat je identiteit zich ontwikkelt als je leert dat je dat als blijven beschouwd. En wat is in een ruimer sociaal kader? ga nog maar even door.
havo – docenten havo/vwo	
1	Abstracte formuleringen, leiden bij leerlingen niet tot meer inzicht. Eerder tot geforceerde en kreupele formuleringen
2	Beschrijvingen zijn soms te abstract, waardoor leerlingen snel willen afhaken (op vwo is het taalbegrip groter)
3	Bij een aantal iets te uitgebreid
4	De eis moet wel komen: de leerlingen, op alle scholen, moeten de kernconcepten letterlijk kennen, om zo ongelijk te voorkomen
5	De omschrijvingen van de kernconcepten zijn vaak te moeilijk voor leerlingen.
6	De omschrijvingen zijn te abstract en te complex voor de gemiddelde HAVO leerling.
7	De omschrijvingen zijn voor sommigen te lang, sommigen oefenen echt heel erg vaak maar krijgen ze er gewoon niet in.
8	De taal is lastig: veel concepten lijken een open deur, doordat de omschrijvingen te gewoon zijn, terwijl je in het examen ziet dat de bedoeling heel specifiek is
9	Erg ingewikkeld en het vraagt om veel taalvaardigheid. Bovendien wordt op het examen verwacht dat de leerling de definitie precies kent.
10	Iets anders verzinnen is niet gelukt:).
11	Laten we wel zijn, het zijn gewoon gedachten van definities.
12	Ik kernconcept is een theorie. Het doel wordt deze zin/elementen op te kunnen noemen als de tafels. Maar waar tafels handig zijn om mee te rekenen, worden kernconcepten nooit een manier van kijken. Want per element moet je een definitie

	geven. Maar waarschuwen dat ze niet actief de begrijpelijker woorden mogen gebruiken. Want het cito rekt af op elementen.
13	Nee zie hierboven: te ingewikkeld, abstract en te wetenschappelijk geformuleerd. Ze begrijpen er na twee jaar nog steeds niets van!
14	Omschrijvingen blijken voor de leerlingen zeer abstract
15	Omschrijvingen/definities zijn altijd discutabel, maar dat is niet erg. Leerlingen hebben soms moeite met de lengte van de omschrijvingen maar na een aantal keren oefenen hebben de meesten de omschrijvingen onder de knie. Leerlingen moeten wennen aan deze nieuwe inhoud en het vergt veel oefening en een overdachte didactische aanpak maar na een aantal weken hebben ze grip op de stof.
16	Oud programma
17	Sommige definities zijn lang en abstract
18	Sommige definities zijn onnodig ingewikkeld. Dat begint al bij de definitie van het kernconcept identiteit.
19	Soms wat lange omschrijvingen
20	Te abstract
21	Te abstract, moet vrijer geïnterpreteerd kunnen worden, ook op het examen.
22	Te abstract, te wetenschappelijk.
23	Te ingewikkeld geformuleerd. Daarnaast wordt het leren van domme definities gestimuleerd. Onzinnig!
24	Te lang, te abstract, weinig aansluiting bij woordgebruik/-kennis van leerlingen
25	Te vaag, te abstract, te lang. Het wordt stampen zonder begrip.
26	Te veel moeilijke woorden en woorden waar eenvoudige synoniemen voor zijn.
27	Vaak taalkundig te lastig voor leerlingen
28	Vaak veel te lang en abstract voor havo leerlingen
29	Veel te gekunsteld
30	Veel te gelaagd, complex en abstract
31	Veel te lang
32	Veel te lang, te ingewikkeld, te complex
33	Veel te moeilijk
34	Veelal onbegrijpelijke zinnen, kunnen er geen touw aan vastknopen.
35	Voor de kernconcepten bij verandering zijn erg abstract en in de definitie heel specifiek. Door het abstract kunnen leerlingen er niet goed mee werken
36	Zo houden a.u.b., geen leerling omschrijvingen.
37	Zoals eerder vermeld: onnodig ingewikkeld, weinig praktisch en weinig gebaseerd op wetenschapsgebieden
	vwo – docenten vwo
1	Bijna louter sociologie.
2	De formuleringen zijn onnodig abstract en complex, terwijl het ook op een andere manier zou kunnen worden omschreven.
3	Definitie cultuur is voor leerlingen niet toe te passen: verschil in voorstellingen/uitdrukkingsvormen in een tekst herkennen vinden ze erg lastig (ik ook!) Definitie identiteit: omslachtig. Ik krijg het moeilijk tussen hun oren en het wordt door de

	definitie van de methode (Seneca) met het onderscheid persoonlijk/sociaal/collectief niet duidelijker. Politieke institutie wordt in de literatuur niet scherp onderscheiden van een politieke organisatie: leerlingen lopen daar tegen aan.
4	Definitie rationalisering is voor verbetering vatbaar
5	Er valt altijd wel iets af te dingen op definities maar met vrijwel alle definities is goed te werken
6	Grote verschillen in diepgang en soms ook lastig verschillen te duiden. Zo heeft Weber een aantal gronden voor gezag geformuleerd (zie ook Braam 1995). Welke overeenkomen met de gronden voor informele macht.
7	Reproductie van de omschrijvingen schiet de pre academische vorming voorbij
8	Sommige zijn te vaag (institutionalisering, staatsvorming) of niet to-the-point (sociale ongelijkheid)
9	Te abstract geformuleerd
10	Te abstract, kost veel energie dit allemaal uit te leggen.
11	Te abstract. De leerlingen hebben moeite om delen van definitie in de tekst te herkennen. Geregeld nemen ze een verkeerd onderdeel en gaan daaromheen redeneren.
12	Vage definities.
13	Veel te abstract, je leert leerlingen een trucje aan om dit vervolgens op een context te projecteren en that's it Mijns inziens stimuleert het niet het redeneervermogen van de leerlingen
14	Veel te lang en abstract
15	Vooraf sociale/politieke instituties blijven vaag voor de leerlingen. Ze weten niet 'hoe' ze het concept moeten gebruiken. Hoe ze het moeten opnemen in een zin. Wat goede voorbeelden zijn, etc.
16	Ze zijn heel veelomvattend en vereisen daardoor plat stampwerk, dat neemt wel aandacht weg van de diepgang en het grote plaatje
17	Ze zijn te abstract.
18	Zie boven. Ze snappen het nut ook niet van al die definities uit je hoofd leren en vinden het saai en ze gaan er ook niet hoger of beter of meer door nadenken.
	vwo – docenten havo/vwo
1	Abstracte formuleringen, leiden bij leerlingen niet tot meer inzicht. Eerder tot geforceerde en kreuple formuleringen
2	Beter omschrijven is nog niet gelukt. Instituties blijft probleem i.v.m. andere betekenisgeving in de dagelijkse media.
3	De eis moet wel komen: de leerlingen, op alle scholen, moeten de kernconcepten letterlijk kennen, om zo ongelijk te voorkomen
4	De taal is lastig: veel concepten lijken een open deur, doordat de omschrijvingen te gewoon zijn, terwijl je in het examen ziet dat de bedoeling heel specifiek is
5	Er worden moeilijke woorden gebruikt waar eenvoudige synoniemen voor zijn
6	In mindere mate, dan de HAVO leerlingen, toch nog te abstract, eenzijdig en wetenschappelijk geformuleerd.
7	Laten we wel zijn, het zijn gewoon gedachten van definities.

8	Ik kernconcept is een theorie. Het doel wordt deze zin/elementen op te kunnen noemen als de tafels. Maar waar tafels handig zijn om mee te rekenen, worden kernconcepten nooit een manier van kijken. Want per element moet je een definitie geven. Maar waarschuwen dat ze niet actief de begrijpelijker woorden mogen gebruiken. Want het cito rekent af op elementen. Ook die hele intelligente VWO leerlingen. Het merendeel geeft aan maar wat in de richting te gebruiken.
9	Met als kanttekening dat ook vwo leerlingen de omschrijvingen soms te moeilijk vinden.
10	Omschrijvingen/definities zijn altijd discutabel, maar dat is niet erg. Leerlingen hebben soms moeite met de lengte van de omschrijvingen maar na een aantal keren oefenen hebben de meesten de omschrijvingen onder de knie. Leerlingen moeten wennen aan deze nieuwe inhoud en het vergt veel oefening en een overdachte didactische aanpak maar na een aantal weken hebben ze grip op de stof.
11	Ook voor vwo zijn sommige te lang. En omdat ze ze letterlijk moeten kennen leren ze de kernconcepten uit hun hoofd i.p.v. echt te lezen
12	Ook voor vwo-leerlingen mag het minder abstract.
13	Oud programma
14	Redelijk, al blijven de omschrijvingen behoorlijk gelaagd en complex.
15	Te abstract, moet vrijer geïnterpreteerd kunnen worden, ook op het examen. Er moet met de concepten meer 'gespeeld' kunnen worden met eigen visie en inzichten. Zodra ze een beter beeld kunnen vormen met aanvullende concepten in het WO/HBO
16	Te lang
17	Te lange, abstracte definities
18	Veel te gekunsteld
19	Vwo-ers kunnen dit goed aan.
20	Zoals eerder vermeld: onnodig ingewikkeld, weinig praktisch en weinig gebaseerd op wetenschapsgebieden

Bijlage 5 Individuele commentaren van docenten

Aan het einde van de vragenlijst hadden de docenten de mogelijkheid om een commentaar in te vullen. Hieronder volgen de individuele reacties van de docenten (n = 46).

1	1/3 van de leerlingen uit vwo-4 kiest maatschappijwetenschappen op mijn school. Leerlingen geven aan dat ze graag concrete onderdelen van recht, politicologie en andere sociale wetenschappen terug zouden willen zien komen. De concept-context-benadering en de hoofd- en kernconcepten wordt ervaren als gekunsteld.
2	Bij de eerste pagina's vragen werd geen onderscheid gemaakt tussen havo en vwo in de vraagstelling. Dit is jammer, aangezien er wel verschil zit tussen ervaringen van havo- en vwo-leerlingen met het nieuwe programma
3	Concepten kunnen, maar gewoon erbij als naslagwerk.
4	Dat er zeker nog winst te behalen is in het examenprogramma met meer taalvaardigheid, concept/context en hogere denkvaardigheden. Daarbij ook meer eigen interpretatie van de leerlingen om zich breed georiënteerd te ontwikkelen.
5	De examens zijn een crime. Er is geen duidelijke norm voor het nakijken van de toepassing van de kernconcepten.
6	De kern- en hoofdconcepten nemen een te dominante plek in. De formuleringen zijn te abstract en het eindexamen is te sterk gericht op het steeds weer toepassen van die concepten.
7	De logische volgorde van hoofdconcepten is: vorming-binding-verhouding-verandering. Dit is logisch omdat dit in de belevingswereld van de leerling van dichtbij naar ver weg en van micro naar macro gaat. De context natievorming detoneert hierbij omdat die veel te historisch is en omdat leerlingen hier te weinig affiniteit mee hebben. Het onderdeel identificatie vinden ze wel weer heel interessant.
8	Dit is het eerste jaar dat ik MAW geef na de opleiding 5 jaar geleden. Ik had hoge verwachtingen van de inhoud, maar moet toch echt bekennen dat ik het examenprogramma inhoudelijk rondt teleurstellend en oninspirerend vind. MAW zou een introductie moeten zijn voor de gehele breedte aan sociale wetenschappen, dat lijkt me bij voorbaat een inspirerende reis, een feest om te leren, maar de inhoud is volledig doodgeslagen met de conceptcontextbenadering. De disciplines krijgen een weinig respectvolle behandeling. Het examenprogramma, maar ook methode Seneca (ondermaats), maken het me als docent moeilijker om leerlingen inspireren.
9	Er is te weinig aandacht voor de inhoud. Indien men onderzoek doet dan is het handig daar meer van de achtergronden te weten.
10	Er mag vooral bij de havo wel wat stof uit de syllabus: niet alles even boeiend en het is echt veel voor in twee jaartjes.

11	Fijn dat het examenprogramma op deze manier wordt geëvalueerd. Ik zie uit naar de uitkomsten.
12	Gebruik de dingen die goed werkten in het oude programma in combinatie met het nieuwe programma. Ik vind het nu weinig stof voor 3 jaar. Daar zou wellicht in v4 nog wat bij kunnen wat dan niet verplicht is voor het examen, maar wel leuk/interessant voor de leerlingen.
13	Graag een herziening van het programma. Het is veel te ingewikkeld geworden zo.
14	Heel veel Net als bij de vorige enquête durf ik het zelfs aan om uit de anonimiteit te gaan en mijn telefoonnummer te geven. Want volgens mij zou het heel gezond zijn wanneer na al deze jaren de kritiek niet steeds wordt afgedaan als: 'Dat zijn mensen die het oude programma terug willen'. Inmiddels wil ik dat niet meer. Ik zie mogelijkheden in een nieuwe aanpak. En na het lezen van Wij zijn ons zie ik in dat je sociologie heel dichtbij kunt brengen. Doe ons dus een plezier en vraag Marc van Ostaijen een nieuwe syllabus te ontwerpen. En u kunt aangeven dat die paar geënquêteerden heel enthousiast zijn en ik een van de weinige ben die kritiek levert maar in deze is het omgekeerd als met het beoordelen van producten, juist de critici hoor je niet.
15	Het programma moet dichter bij de leerling worden gebracht. En er moet meer aanbod komen van contexten waarbij alle stof toegepast kunnen worden. Liefst gekoppeld aan actualiteit. Bijvoorbeeld we willen 'iets doen' met de VS en de verkiezingen in het najaar van 2020.
16	Ik begrijp niet dat er voor deze wijziging is gekozen. Op vele docentenbijeenkomsten (NVLM, ICLON) was het protest niet van de lucht. In plaats van de 'grote bak feitjes' van het oude programma is er nu een 'onwerkbaar hoeveelheid definities' gekomen. Leerlingen vinden het veel te moeilijk en het spreekt niet aan. Ik vind dat de ontwikkelaars van deze veranderingen echt geen goed werk heeft geleverd.
17	Ik ben heel ontevreden over het nieuwe programma. Als een leerling bereid is om de 23 hoofd- en kernconcepten te leren, heeft hij bijna al een voldoende. Het is een kunstje. Ik mis in het nieuwe programma ook een thema als Mediawijsheid.
18	Ik denk dat we concept-context benadering moeten uitbreiden door te spreken over context - concept - context.
19	Ik heb steeds meer het gevoel dat ik leerlingen een trucje moet leren. Het is een taalspelletje geworden. Ik mis de thema's en de kennis die ze daarmee verkrijgen. (Het geeft de leerlingen toch meer structuur) en dan kun je mooi de kernconcepten gaan gebruiken.
20	Ik hoop dat Essener zich weer inzet lesmateriaal voor maatschappijwetenschappen te maken. Ik ben het meest tevreden over hun lesmethodes wat betreft maatschappijleer en (de vorige methodes van) maatschappijwetenschappen
21	Ik mis in dit programma het argumenteren en voor- en nadelen van ideeën of plannen o.i.d. Tegen elkaar afwegen. Daarnaast viel me op dat er in deze enquête weinig ruimte was waarin ik als docent kon aangegeven/uitleggen wat

	er concreet beter kan aan dit programma. Ik miste daarvoor open ruimtes om te typen.
22	Ik vind de examenvragen op de CE's niet inspirerend of interessant. Leerlingen hebben veel moeite met de vraagstellingen en de antwoorden zijn voor mijn gevoel vaak erg vergezocht. Soms kan ik me helemaal niet vinden in het gegeven antwoord en hebben mijn leerlingen betere antwoorden! (maar mag ik geen punten toewijzen).
23	Ik vind het een fantastisch programma. Kan er veel leuks mee rondom actualiteit. Er zitten natuurlijk wat lastige onderdelen in, maar in het algemeen erg tevreden
24	Ik wil graag mijn bevoegdheid voor deze vakken halen, maar dat wordt praktisch nogal moeilijk gemaakt door onder andere zeer hoog collegegeld (instellingskosten)
25	Ik zie naar drie jaren in welke voordelen dit nieuwe programma heeft, ondanks dat het enorm moest wennen. Opdrachten van leerlingen die ik terug krijg zijn van een veel hoger niveau dan de opdrachten in de tijd van het oude programma! Ik zie de meerwaarde nu dus in!
26	Ik zou graag meewerken aan nieuwe methode
27	In bijlage 5 komt een groot deel van de politieke besluitvorming aan bod. Ik vind de informatie hierin onvoldoende. Van MAW leerlingen moet een bredere kennis verwacht worden. Graag zou ik dit terug zien in een nieuw programma. Met name het feit dat er maar drie ideologieën getoetst worden vind ik teleurstellend (dit is eufemistisch uitgedrukt). Gezien de politieke ontwikkelingen in de wereld zou minimaal populisme en fascisme een onderdeel van het programma moeten zijn.
28	Introductie module maatschappijwetenschappen voor klas 3 havo en 3 vwo waarin de globale ontwikkelingen van samenlevingen in onderling verband historisch worden geduid
29	Let op: het betreft hier volwassen onderwijs (vavo), met over het algemeen leerlingen tussen de 17 en 20 jaar die het vak in één jaar volgen. De verbeteringen ten opzichte van het bestaande programma zijn, wellicht ook inherent aan ons diepe onderwijs, verwaarloosbaar en niet zichtbaar tot nu toe. Het enige voordeel vind ik de nadruk op de onderzoeksvaardigheden. Inhoudelijk is het allemaal geen vooruitgang ten opzichte van de duidelijk gestructureerde Thema's.
30	Maak een principiële keuze in de syllabus voor de komende herzieningen. Of je werkt alles tot in detail uit met alles wat er in staat of je schrijft een syllabus die wel alles noemt en in samenhang zet maar niet tot in detail definities van contextbegrippen of rijtjes van geeft.
31	Meer keuze in contexten graag
32	Methode m.b.t. maatschappijwetenschappen is op dit moment echt onvoldoende. Als docent ben je uren kwijt met het maken van lesmateriaal, bedenken van werkvormen. Vertaalslag maken vanuit de methode naar leerlingen moet in de klas gebeuren. Methode is soms onlogisch ingedeeld.

	Kernconcepten aanleren is een trucje. Leerlingen worden niet (altijd) uitgedaagd om verder te denken.
33	Misschien dat het domein Verandering wat geschikter voor niveau en leeftijd van havo-leerling gemaakt kan worden en de definities van de kernconcepten kunnen bruikbaar <u>geformuleerd</u> worden.
34	Na volgend schooljaar wordt er op mijn school geen maatschappijwetenschappen meer gegeven
35	Nogmaals: kijk goed naar de kernconcepten. We bereiken nu niet wat we willen bereiken, omdat de kernconcepten te moeilijk zijn omschreven. Het programma vind ik zelf wel heel leuk, ik had graag zelf dit programma willen volgen als leerling.
36	Op de vraag in welk leerjaren ik welke stof heb behandeld, heb ik aangegeven alleen in havo-5 en vwo-6 alle stof te behandelen. Dat heeft ermee te maken dat ik lesgeef op een vavo (sprinten naar je diploma, twee jaar in één).
37	Oud programma herinvoeren
38	Regionale bijeenkomsten voor uitwisseling ervaringen en (na)scholing. Volgend jaar heb ik een nieuwe collega en zal er meer overleg plaatsvinden over het nieuwe programma en de invulling daarvan op onze school. Wij zijn beide relatief nieuw in het onderwijs.
39	Ten eerste: Goed dat jullie dit onderzoeken. Ten tweede: durf het belang van context-kennis te verdedigen! Ook in de huidige tijd heeft het veel waarde als je weet hoe iets in elkaar steekt, als je van de hoed en de rand weet. Hogere denkvaardigheden moeten geaard zijn in gedegen kennis. Ten derde: stop met de <u>paradigma's</u> en laat dat aan de universiteit over (eventueel).
40	Terug naar een veel bredere inhoud, daarmee bedien je veel meer leerlingen met een bredere studie interesse! Ook psychologie, antropologie, criminologie, rechten en journalistiek zouden een rol moeten spelen bij dit vak. Ik ben tevens decaan vwo en zie per jaar 1 of 2 leerlingen die sociologie gaan studeren. De interesse voor rechten, criminologie en psychologie is vele malen groter! Ik vind dit echt een gemiste kans om veel meer leerlingen aan het vak te kunnen binden. Daarnaast (zoals aangegeven) is het programma voor de havo veel te abstract. Natuurlijk geef ik daar in mijn eigen lesmateriaal een draai aan voor hen, maar dat kost me veel tijd en de eindtermen blijven natuurlijk belangrijk voor het CE. Ik vind het eindexamen (zie de correctiemodellen!) nog veel te veel neerkomen op reproductie en stampwerk. Hoofd- en kernconcepten, maar ook heel veel details uit de syllabus (ik heb maar zelf opnieuw begrippenlijsten hiervoor ontwikkeld) worden letterlijk teruggevraagd bij het beantwoorden van de toepassing- en analyse vragen. Het leerwerk is er niet minder op geworden, de reproductie ook niet. Kennis kunnen onze leerlingen overal opvragen, uit het hoofd leren is echt niet meer van deze tijd. Dit jaar mocht ik zelf de laatste SET aanpassen en ik heb een hele mooie opdracht gemaakt waarbij ze thuis gewoon met de lesstof erbij, met een zelfgekozen sociaalwetenschappelijk onderwerp hun toepassings- en analysevaardigheden konden laten zien. Dat vind ik belangrijk! Niet het oplepelen van de definities.

41	Totale herziening van het programma. Het enthousiasme dat ik had voor het vak bij het oude programma is totaal weggevaagd. De definities van de kernconcepten zijn ver gezocht en de correctiemodellen veel te star. Ik zou graag een herziening van het programma willen, waarin er weer meer ruimte komt voor reproductie, waarin politiek en criminaliteit een prominente rol speelt.
42	Vragen over hoe toetsen? Vragen over afstandsonderwijs? Wat voor-en nadelen?
43	Wanneer het programma wordt herzien, hoop ik dat er een prominentere plek voor de thema's criminaliteit en politieke besluitvorming komt. Ik weet dat ik niet meer over thema's kan spreken omdat we met concept context benadering werken. Toch wil ik het toch even noemen. Lichtpuntje is wel: mijn leerlingen formuleren door deze manier van werken wel echt beter! O ja en wat betreft de onderzoeksvaardigheden. Dit is te lastig voor havisten
44	We hebben het kind met het badwater weggegooid. Het aantal leerlingen die MAW nu nog kiest is meer dan gehalveerd. Leerlingen vinden het een saai vak en veel te moeilijk. Dank daarvoor!
45	We maken er wat van op ons gymnasium, maar ik vind het nieuwe maatschappijwetenschappen alleen maar meer een achteruitgang voor onze leerlingen. Deze leerlingen willen graag leren, kennis opdoen en idd: nadenken. De ontwikkeling in onze samenleving met de verschillende industriële revoluties e.d. vond ik wel nuttig en interessant. Maar ik heb het vooral zelf aangevuld met teksten etc. van Bas Heijne, Thomas Piketty en veel van Harari. Dat soort diepgang mis ik enorm in het programma en de methode. Maar we nemen steeds meer vrijheid om het programma aan te vullen. Dat is leuk en mooi en het kan, maar ik ben wel teleurgesteld in het nieuwe maatschappijwetenschappen. Bovendien: als er al een leerlingen sociologie wilde studeren, dan is de animo nu nog kleiner geworden. Er bestaat wel veel animo voor politicologie, m.n. internationale en rechten.
46	Wij geven in havo 5 2,5 uur les in de bovenbouw maar die optie staat er niet tussen. Wij merken als sectie maar ook als PLG dat het havo programma echt verbetering behoeft. Én het steekt te hoog in éner is veel te veel dat behandeld moet worden. De leerlingen haken bij bosjes of. Het begint al bij de gedachten van definities. Maatschappijwetenschappen was echt een populair vak maar sinds de vernieuwing wordt het op havo echt nauwelijks nog gekozen. Het mist de directe maatschappelijke relevantie doordat de concepten zo ontzettend veel tijd in beslag nemen om überhaupt aan te leren. Op vwo valt dit allemaal wel mee. Daar loopt het ook echt beter. Alleen die paradigma's. Leuk op zich maar het is gewoon eerstejaars sociologiestof. Ook zonder paradigma's is het programma uitdagend genoeg.

Bijlage 6 Individuele commentaren van leerlingen

Aan het einde van de vragenlijst hadden de leerlingen de mogelijkheid om een commentaar in te vullen. Hieronder volgen de individuele reacties van de leerlingen (n = 100).

1	Aangezien de centrale examens niet doorgaan heeft onze docente ons hier nog niet volledig op voorbereid; spreekt voor zich.
2	De definities zijn vaak erg lang. Soms komen ze terug bij andere vakken, zoals geschiedenis, en daar staan ze korter, terwijl ze wel hetzelfde betekenen.
3	De docenten maken het interessant of totaal niet interessant.
4	De hoofd- en kernconcepten hebben mij veel moeite gekost. Het geheel uit je hoofd leren is buiten het vak vrijwel zinloos. Het zou beter zijn om een placemat met de kernconcepten te mogen gebruiken bij toetsen en examens, net zoals de leerlingen van N&G de BiNaS mogen gebruiken. Als dit niet geïmplementeerd wordt moeten de kernconcepten in ieder geval makkelijker worden geformuleerd.
5	De hoofd- en kernconcepten kunnen bondiger verwoord worden. Het is lastig om ze letterlijk uit je hoofd te leren, zoals dat nu moet. Omdat er woorden gebruikt worden die je normaliter niet zou gebruiken, wordt het lastig om het niet in je eigen woorden op te schrijven op de toets.
6	De huidige methode van maatschappijwetenschappen functioneert minder goed dan die van een aantal jaar geleden. Daarnaast heb ik geen enkel idee hoe ik hoger dan een 6,5 zou kunnen halen, want dit is nog niet eerder gelukt. Ondanks de uren die ik in het vak stop.
7	De indeling van de tekst in het boek moet overzichtelijker. Er is te veel tekst te dicht op elkaar en veel onbelangrijke dingen.
8	De kernconcepten zijn lastig geformuleerd.
9	De kernconcepten zijn veel te moeilijk!
10	De laatste twee vragen liggen niet per se aan de docent, maar meer omdat er weinig vorige examens zijn waarmee ik kan oefenen.
11	De laatste vragen gingen over het centraal examen, maar deze gaat niet door. Dus die vragen waren lastig te beantwoorden.
12	De leermaterialen vond ik heel moeilijk te gebruiken. Zo hadden we boekjes waar uitleg in zou moeten staan, maar na 5x het stuk opnieuw lezen, begreep ik er nog steeds niks van. Heel moeilijk taalgebruik, waardoor het niet zo begrijpelijk wordt, waardoor het moeilijk te onthouden is.
13	De methode die mijn school gebruikt (Seneca) is nogal vaag, langdradig en onoverzichtelijk. - Het is moeilijk om in te schatten hoe je moet leren voor een toets. De ene keer moet je heel veel uit het hoofd kennen, de andere keer zijn er veel inzichtsvragen. - Aan het eind van de vierde werd het vak maatschappijwetenschappen op mijn school geadverteerd als het vervolg van maatschappijleer, terwijl het een heel ander vak is. Natuurlijk gaat het over

	politiek en de samenleving, net als maatschappijleer, maar de insteek is heel anders. Dat zou (tenminste op mijn school, ik heb werkelijk geen idee hoe het op andere scholen zit) wel wat duidelijker aangegeven mogen worden.
14	De nieuwe methode vind ik niet erg goed. ik zit in vwo 6 en vind het raar dat alles wat je moet leren uiteindelijk in 1 boek gepropt wordt. de uitleg van sommige begrippen worden wel erg kort en bondig. ik zou het zelf makkelijker vinden als er twee boeken zouden zijn waaruit je moet leren zodat je minder het gevoel krijgt dat de begrippen worden opgesomd.
15	De vragen over het centrale eindexamen kon ik niet goed beantwoorden, want dat is niet meer van toepassing.
16	Door de manier waarop de examens vormgegeven worden valt de hele bedoeling van het vak weg. In plaats van zelf te leren kijken naar maatschappelijke vraagstukken, moeten leerlingen kosten wat het kost, theorieën en definities uit ons hoofd stampen. Onze leraar is drie kwart van alle lestijd bezig geweest om ons uit te leggen hoe de examens het best gemaakt konden worden, en alsnog hadden we geen idee. Het gemiddelde cijfer van de schoolexamens was dus ook vaak een onvoldoende of een lage voldoende. Terwijl als wij actualiteit analyses moesten maken, het gemiddelde vaak tegen een 7 aan lag. Het begrip was er dus wel. Maar door bij een vak, waar de traditionele manier van toetsen niet past, toch examens verplicht te stellen valt het plezier, de effectiviteit en het succes van de leerlingen en docenten weg.
17	Er is geen logische volgorde in het behandelen van onderwerpen in de stof. Ook lijkt er weinig samenhang te zijn, en mist er een rode draad binnen het vak.
18	Er is veel inzicht voor nodig en het begrijpen van historische gebeurtenissen.
19	Er komt via de uitleg maar ook via de boekjes waar we in werken heel erg een linkse politieke voorkeur naar boven waar ik me best vaak aan ergerde tijdens bijvoorbeeld het leren dus dat misschien proberen te verminderen.
20	Er moet een duidelijke richtlijn komen, wat er van ons verwacht wordt op het centraal examen. Het voelt nu vooral als een vak waar je met veel opschrijven punten haalt voor je toetsen. Dit beeld deel ik met vele anderen. Hierdoor was er veel angst voor het eindexamen omdat daar de antwoorden redelijk specifiek waren. Docenten moeten hier ook rekening mee houden zodat er niet een grote stap gezet moet worden voor het centraal examen.
21	Er mogen minder kern concepten in , is echt onmogelijk om deze allemaal precies uit je hoofd te leren.
22	Erg jammer dat het met name stampen van de kernconcepten is terwijl het juist een vak is waarbij nadenken en argumentatie over hedendaagse zaken naar boven hoort te komen.
23	Erg prettig vak om te leren, interessant en hoge cijfers halen is goed te doen
24	Graag een betere uitleg over hoe je precies vragen moet beantwoorden op de toets.
25	Het allerdomste vak ooit. Moet betere voorlichting komen wat het precies is had werkelijk waar geen idee en heb er echt mijn tijd verspilt.
26	Het behandelen van onderwerpen aan de hand van een discussie zou een nuttige manier van lesgeven zijn.

27	Het boek is fk vaag.
28	Het heeft de potentie om echt een heel leuk vak te zijn maar het eeuwige stampen van kernconcepten haalt alle lol eruit.
29	Het is echt een leer vak, dus weinig inzicht.
30	Het is een mooi vak waarmee ik goed voorbereid ben op bepaalde vraagstukken in de samenleving. Ik ben blij dat ik voor dit vak gekozen heb. Door dit vak heb ik gekozen voor de studie CIW in Tilburg.
31	Het is goed om eerst basiskennis op te doen met maatschappijleer voordat je aan maatschappijwetenschappen begint. Ook is een taalachterstand niet handig bij maatschappijwetenschappen gezien de definities die van voor naar achter moet kennen.
32	Het is nogal irritant dat je vaak de gehele precieze definitie moet weten van een woord en als je het dan anders opschrijft maar met dezelfde betekenis het dan alsnog fout is.
33	Het oude programma was veel interessanter. Vooral die concepten zijn niet te leren veel te moeilijk.
34	Het taalgebruik hoeft niet abstract of "wetenschappelijk" te zijn. Politici wordt aangeleerd om normaal taalgebruik te gebruiken en om de universiteiten wordt dit ook steeds vaker gevraagd, dus het is overbodig en maakt de lesstof alleen maar lastiger.
35	Het vak is een beetje vaag. Ik weet nooit wat ik kan verwachten op de toets en hoe ik moet leren. Ook Te veel uitleg en te weinig toepassen.
36	Het vak is goed/interessant/leuk, de docent jammer genoeg niet.
37	Het vak is op zich interessant, alleen met het leren van de hoofd- en kernconcepten ben je heel veel tijd kwijt, wat ten koste gaat van de andere theorie. Als op deze theorie nog meer de nadruk zou liggen zou het vak voor mij nog interessanter worden.
38	Het vak kán interessant én leuk zijn, mits er een docent voor de klas staat die gemotiveerd is om de leerlingen het vak bij te brengen, dit was bij ons helaas niet het geval. Het klopt dat leerlingen op de havo misschien minder gemotiveerd zijn dan op het vwo, maar dit mag niet ten koste gaan van de leerlingen die wél hun best willen doen, dit laatste was bij ons het geval. Actualiteit en discussie zijn in de afgelopen 2 schooljaren helaas nauwelijks aan bod gekomen. Erg jammer, ik had het vak niet gekozen als ik dit alles had geweten.
39	Het vak maatschappijwetenschappen zou leuker zijn als het minder een vak zou zijn waarbij je alles uit je hoofd moet leren.
40	Het vak maatschappijwetenschappen is een fantastisch vak: inzicht in samenleving en verhoudingen. Het zorgt ervoor dat je je directe omgeving en andere omgevingen beter begrijpt en er dus veel meer positief bij betrokken raakt. Iedereen zou dit vak moeten hebben.
41	Het vak maatschappijwetenschappen moet meer een discussie vak worden waarin de leerlingen hun eigen visie op de samenleving en de wereld kunnen uitspreken

42	Het vak past niet per se bij mijn pakket, maar heeft me wel geholpen een vervolgstudie te kiezen. Het vak is dus extreem waardevol en ik vind het ook een zeer belangrijk vak voor hoger opgeleiden.
43	Het was een leuk en leerzaam jaar waarin je leert meer naar oorzaken en gevolgen te kijken en ook meer leert te beredeneren.
44	Ik ben super blij dat ik het vak heb gekozen.
45	Ik denk dat de hoofd en kernconcepten wel goed zijn en zo, maar dat ze voor havo te moeilijk zijn. Ze hebben gewoon te veel moeilijke woorden erin zitten die ik niet begrijp. Ik denk dat wij makkelijkere woorden moeten hebben of de definities verkleinen of op andere manier uitgelegd krijgen. Ik vind het wel heel leuk vak, zou eigenlijk verplicht moeten zijn voor iedereen bij EM en CM vind ik.
46	Ik had aanvankelijk verwacht dat het iets minder over politiek zou gaan. Wat mij betreft mag het meer over de samenleving en identiteit etc. / sociologie gaan, i.p.v. politiek.
47	Ik had het vak heel anders verwacht dan wat het nu blijkt te zijn. Ik had meer sociologie, criminologie, politicologie verwacht. Het vak is nu vooral begrippen uit je hoofd leren
48	Ik had verwacht meer de actualiteit te volgen, dit is helaas nauwelijks behandeld in de les. Ook was de theorie van onderzoek vrij vaag, maar het werd gelijk duidelijk op het moment dat we het moesten toepassen bij een eigen onderzoek. Daarom vind ik dat de balans tussen theorie en praktijk anders moet zijn, met meer focus op onderzoek uitvoeren. Verder vind ik het een interessant vak waarvan de kennis zeker nuttig zal zijn bij mijn vervolgopleiding.
49	Ik heb aangegeven dat ik vind dat de docent ons niet goed heeft voorbereid, dat komt merendeel omdat we heel laat nog een nieuwe docent kregen.
50	Ik heb allebei de jaren dezelfde docent gehad, wel aardig maar saai en vaak op telefoon. Daardoor is alles nu saai en is het heel erg tegengevallen.
51	Ik heb de definities van de hoofd- en kernconcepten vaak erg abstract gevonden, en begrijp dat veel leerlingen het lastig vinden om het daadwerkelijk te begrijpen. De kern- hoofdconcepten zijn dan ook meer stampen, in plaats van denken. Ik zelf vind de hoofd- en kernconcepten niet zo nuttig, waarbij je meer tijd kwijt bent aan het 'stampen' dan echt aan het nadenken.
52	Ik snap ergens heel goed dat het belangrijk is dat wij de kernconcepten moeten kennen. Maar hierdoor wordt het vak voor mensen die het vak interessant vinden maar niet zo goed kunnen stampen het bijna onmogelijke om hoge cijfers te halen. Ik zou graag zien dat er mindere focus ligt op het daadwerkelijk kennen van de kernconcepten en dat je het in je eigen woorden mag gaan gebruiken, want ik geloof echt dat het dan meer blijft hangen en het vak daardoor leuker wordt. Zo prikkel je de leerlingen veel meer om een eigen mening te vormen, en ik denk juist dat daar de focus op zou moeten liggen.
53	Ik vind dat de nadruk bij het vak teveel bij de concepten ligt, doordat de uitleg hiervan te lang en te complex is. Hierdoor wordt de inbreng van actualiteit en het dieper ingaan op de stof belemmert, doordat de klas bezig is deze, naar mijns inziens onnodige, definities uit hun hoofd te leren. Tijd die beter kan worden gestoken in het leggen van verbanden tussen de concepten. Verder wil

	ik nog iets zeggen over deze vragenlijst. Een paar vragen, ten aanzien van het centraal examen, waren irrelevant. We hebben namelijk geen centraal examen dit jaar.
54	Ik vind dat de nadruk op de hoofd en kernconcepten te groot is. Ik vind dat deze begrippen minder belangrijk zouden moeten zijn, want op deze manier is het bijna een begrippentoets omdat je telkens de betekenis van zulke begrippen moet opschrijven.
55	Ik vind dat het erg onnodig is om de kernconceptenkaart uit je hoofd moet leren, een BiNaS en formulekaarten worden ook gewoon bij de toets gehouden. Het kost alleen maar veel tijd en de toetsen zijn altijd al te lang.
56	Ik vind dat in de lessen er meer ruimte moet komen voor maatschappelijke discussies. Dat de docent met de leerlingen aan het sparren is over onderwerpen in de samenleving. Zo wordt er ook nadruk gelegd dat leerlingen een eigen mening leren vormen en die kunnen beargumenteren.
57	Ik vind de methode van maatschappijwetenschappen niet prettig. De nadruk ligt naar mijn mening te veel bij de concepten.
58	Ik vind de stof die wij in de 4e en 5e gedaan hebben veel makkelijker dan de stof die we nu behandelen in de 6e. Wat we nu in 6v behandelen gaat over politiek en internationale betrekkingen. Ik vind dat deze stof veel moeilijker is dan de stof die we hebben behandeld in de voorgaande jaren.
59	Ik vind dit vak echt een leuk vak, omdat dit een van de weinige vakken is die betrokken zijn in het echte leven. Je kan de info die je leert tijdens maw goed toepassen in de realiteit.
60	Ik vind het een verschrikkelijk vak en de methode is heel onduidelijk, de docent legt ook heel onduidelijk uit en het is echt heel saai.
61	Ik vind het gebruik van de hoofd- en kernconcepten vervelend, omdat de nadruk heel erg ligt op definities stampen.
62	Ik vind het jammer dat er zo'n nadruk ligt op de hoofd- en kernconcepten. Voor mijn gevoel moet je die gewoon stampen en dan kom je er wel, terwijl ik het gedrag van mensen al dan niet in de maatschappij veel interessanter vind. Daarnaast mag er van mij ook wat meer gedragsverklaring (psychologie) in het vak. Het wordt nu enorm politiek, terwijl ik dat aan het begin van klas vier niet had verwacht.
63	Ik vind het moeilijk om te snappen wat voor antwoord er verwacht wordt. Ook al leer ik goed, soms beantwoord ik de vragen op de verkeerde manier. Ook het juiste paradigma kiezen gaat bij mij vaak fout.
64	Ik vond de methode die hiervoor was interessanter.
65	Ik vond het een erg interessant vak en ben heel blij dat ik het heb gekozen.
66	Ik vond het een heel interessant en nuttig vak, alleen de stof en de begrippen die we moesten leren waren voor mijn gevoel wel veel meer dan bij andere vakken.
67	Ik zou het leuk vinden als er meer wordt gefocust op actualiteiten. Tijdens de lessen linken we vaak wel concepten etc. aan actualiteiten maar ik had hier meer van verwacht toen ik dit koos.

68	In mijn ogen zou maatschappijwetenschappen over het vormen van een mening over maatschappelijke en sociale verhoudingen moeten gaan aan de hand van concepten als sociale cohesie etc. Thans is er meer sprake, bijvoorbeeld in de les of bij examenvragen, van meer het constateren van een dergelijk concept als sociale cohesie, hetgeen in mijn ogen weinig bijdraagt aan het vormen van een mening. Kortom, meer discussies, vragen die op meerdere manieren interpreteerbaar zijn, waar dus ook een mening bij komt kijken, die dan vervolgens beargumenteerd dient te worden aan de hand van concepten, in plaats van slechts het haast enggeestig constateren van bepaalde concepten. Dit maakt het vak voor mij weinig interessant. Als er echter sporadisch wel gediscussieerd werd in de les, vond ik het juist wel interessant. Het is de facto niet per se de stof die het iet wat saai maakt, maar de manier hoe het getoetst wordt. Er zit zeker potentie in het vak, alleen komt dat er voorlopig niet uit.
69	In vwo 6 krijg je veel te veel nieuwe stof in vergelijking met vwo 4 en 5. De stof is totaal niet in balans over de jaren.
70	Je kunt leren wat je wilt maar uiteindelijk komen er totaal andere rare vragen.
71	Kernconcepten iets bondiger dan nu.
72	Kernconcepten stampen kom je niet ver mee zonder het te begrijpen. Ook al kan ik het bijv. gewoon goed. Vervolgens krijg je 1 kernconcept gevraagd en dat is echt onzin.
73	Laatste vraag is niet relevant aangezien centraal eindexamens niet doorgaan.
74	Leuk en interessant alleen wel uitdagend.
75	Leuk vak, goed voor je algemene ontwikkeling (naar het nieuws kijken en actualiteiten bespreken). ik vind wel dat je erg veel theorieën en begrippen moet leren, toen ik het vak koos hoopte ik op meer discussie in de klas. Bij de toetsen gaat het vooral om inzicht + kern en hoofdconcepten leren.
76	Maatschappijwetenschappen heeft ervoor gezorgd dat ik geïnteresseerd ben geraakt in de politiek en de samenleving. ik houd de hele dag het nieuws in de gaten en vind het ook heel interessant. ik ben blij dat maatschappijwetenschappen me daarmee geholpen heeft.
77	Maatschappijwetenschappen is niks voor mij. Mijn docent is ook gewoon een klootzak dus dat helpt zeker niet.
78	Maatschappijwetenschappen was het leukste vak vond ik.
79	Maatschappijwetenschappen is een leuk vak, ik zou het zeker aanraden te kiezen als je een beetje geïnteresseerd bent in de samenleving om je heen.
80	Meer actualiteit en het moet minder draaien om kernconcepten en definities uit het hoofd leren.
81	Mevrouw K. kan alles goed uitleggen.
82	Mijn persoonlijke mening is dat er tijdens de lessen teveel focus wordt gelegd op de hoofd- en kernconcepten. Ik heb weleens het idee dat de definitie van deze concepten kennen belangrijker is dan de concepten toepassen op situaties in de samenleving. Verder denk ik dat het van belang is dat er, helemaal bij maatschappijwetenschappen, veel meer aandacht moet worden besteed aan de actualiteit. Er zou vaker over het nieuws moeten worden gepraat, om zo meer leerlingen bewust te maken wat er om ons heen gebeurt.

83	Misschien een betere voorlichting houden in havo 3 over wat het vak inhoud.
84	Misschien kun je het vak speelser aanleren. nu is het alleen maar tekst en feiten. Toepassen is lastig.
85	Moeilijk te leren.
86	Maatschappijwetenschappen is gewoon mijn vak niet... het was gewoon niet zo verstandig het vak te kiezen aangezien ik het gewoon niet leuk/boeiend vind. De uitleg over maatschappijwetenschappen in havo 3 was naar mijn mening ook niet echt duidelijk(doordat het een relatief nieuw vak was) er werd verteld dat het vak veel op maatschappijleer lijkt en dat er veel dingen worden besproken over cultuur. Ik heb gewoon een verkeerde keuze gemaakt wat betreft maatschappijwetenschappen.
87	Naar mijn idee zou er gezocht moeten worden naar een efficiëntere manier om de hoofd -en kernconcepten te gebruiken. Naar mijn idee ging het vak nu meer over het leren van deze begrippen, dan om het analyseren van processen en samenlevingen. Daarbij vond ik persoonlijk het analyseren van actuele onderwerpen het meest interessant en leerzaam. Dat zou wat mij betreft dus regelmatig terug mogen komen in lessen.
88	Over de voorbereiding op het centraal examen valt eigenlijk weinig te zeggen aangezien we dit examen niet krijgen/gekregen hebben.
89	Persoonlijk vind ik maatschappijwetenschappen heel nuttig! Ik pas de kernconcepten dagelijks toe op woorden en de gezichten van mijn ouders zijn altijd goud waard als ze het niet zagen aankomen en mij ineens de gehele betekenis van een woord horen opnoemen waar hun een vraag over hadden. Dit vak was zeker de moeite waard om te kiezen!
90	Seneca heeft als methode nog veel fouten in het boek staan en is niet erg overzichtelijk. Onze leraar probeerde er nog het beste van te maken maar ik vind persoonlijk dat de methode niet heel goed is. Alsof het eerste deel uitgegeven werd toen deel 2 en 3 nog geschreven moesten worden.
91	Soms worden onderwerpen vooral bekeken vanuit 1 bepaalde politieke hoek. Ik vind dat de lessen meerdere kanten van de politiek moeten gebruiken. Het is nu vooral linkse politiek.
92	Super leuk vak! En helpt je een beter inzicht creëren.
93	Vaak begrijp ik niet waarom bepaalde theorieën of rijtjes belangrijk zijn (ik leer het om het leren, maar vaak is het belang onduidelijk). Vorige methode was veel duidelijker.
94	Volgens mij was het vorige programma beter te doen hoor ik van oud leerlingen
95	Voor volgende examenklassen misschien eerder beginnen met het behandelen van examens/examenvragen. Bij onze laatste ST kwamen wij er namelijk achter dat die best wel anders zijn dan de vragen die we kregen op de schoolexamens.
96	Vragen over het eindexamen zijn natuurlijk dit jaar niet helemaal te beantwoorden. Voorbereiding de afgelopen maanden/jaren was prima. Alleen examentraining e.d. zijn er niet geweest ivm coronavirus.
97	Wanneer je de kernconcepten uit je hoofd weet kan je praktisch alle toetsen voldoende maken.

98	Wat ik jammer vond aan het laatste boek van maatschappijwetenschappen is dat er maar weinig aandacht besteed werd aan cultuur enz. en heel veel aan politiek. Dit vond ik zelf heel saai worden, terwijl ik maatschappijwetenschappen erg leuk vind. Zo vind ik het vak niet leuk afgesloten, maar dit is mijn persoonlijke mening. Ook vind ik de vragen in het werkboek te makkelijk als je het niveau vergelijkt met een pilot examen.
99	Zelfs wanneer ik 2 weken van tevoren leerde en alle begrippen precies uit mijn hoofd kende wist ik nog geen 5.0 te halen voor het vak dus ik ben blij ik dat ik ervan af ben.
100	Zou het vak iets maatschappijleer-achtig maken, en kernconcepten makkelijker maken, en daar minder nadruk op leggen.

Als landelijk kenniscentrum leerplanontwikkeling richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 15
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://company.slo.nl)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)